

Dessa texter har tidigare publicerats i boken *Albert Edelfelt och Ryssland. Brev från åren 1875–1905*, utg. Rainer Knapas & Maria Vainio, SLS 668, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors & Atlantis, Stockholm 2004.

Om du använder denna i elektronisk form publicerade texter hänvisa till den så här:

Rainer Knapas & Maria Vainio-Kurtakko, "Albert Edelfelt och Ryssland", i *Albert Edelfelts brev. Elektronisk brev- och konstutgåva*, utg. Maria Vainio-Kurtakko & Henrika Tandefelt, Svenska litteratursällskapet i Finland, 2014– [URN:NBN:fi:sls-3994-1410269496090](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:fi:sls-3994-1410269496090).

Rainer Knapas & Maria Vainio-Kurtakko

ALBERT EDELFEIT OCH RYSSLAND

1854–1879

De första ryska kontakterna

Albert Gustaf Aristides Edelfelt föddes på Kiala gård utanför Borgå den 21 juli 1854. Hans far Carl Albert Edelfelt tillhörde en gammal svensk soldatsläkt som år 1688 adlats med namnet Edelfelt. C. A. Edelfelt kom till Finland som 14-åring och blev sedermera arkitekt. År 1852 gifte han sig med Alexandra Brandt, dotter till en förmögen köpman och skeppsredare i Borgå. Familjen Brandt tillhörde umgängeskretsen kring J. L. Runeberg och på detta sätt förmedlades diktarens idévärld även till det Edelfeltska hemmet.¹

Den unge Albert Edelfelt visade sig tidigt äga konstnärliga talanger. Under skoltiden i Svenska normallyceum i Helsingfors gjorde han sig känd som skämttecknare, men konstintresset hade också en djupare dimension och år 1869 påbörjade han under ledning av C. E. Sjöstrand sina studier vid Finska Konstföreningens ritkola. År 1870 blev Edelfelt privatelev hos konstnären Bernhard Reinhold, som nyligen flyttat till Finland från Tyskland.

Den femte mars 1869 avled C. A. Edelfelt. Myntreformen 1865, genom vilken bland annat de ryska rubelsedlarnas inlösning i Finland upphörde och silvermyntfot för den finska marken infördes, hade inneburit en ekonomisk kris för affärlivet i Finland. Familjen Edelfelt ruinerades genom att fadern före krisen hade ingått olika ekonomiska förbindelser som överskred hans tillgångar. C. A. Edelfelts hälsa hade redan länge varit svag; de ekonomiska bekymren och en övermäktig arbetsbörda blev orsaken till hans död. Alexandra Edelfelt blev ensam med skulderna och fyra barn; Albert var 14 år, Ellen 6 år, Alexandra (»Annie«) 2 år och den yngsta, Berta, föddes två dagar efter faderns död. Alexandra Edelfelt försörjde sin familj med olika tillfälliga inkomster, som översättningsarbeten eller retuschering och färgläggning av träsnittsillustrationer och planscher.

Den 15 maj år 1871 blev Albert Edelfelt student. I familjens ekonomiska belägenhet tedde sig tjänstemannakarriären tryggare än ett osäkert liv som konstnär. Albert Edelfelt inledde studier i latin, grekiska och historia vid Kejserliga Alexanders-Universitetet i Helsingfors, men fortsatte samtidigt att måla i universitetets ritsal under ledning av Adolf von Becker, samt senare i dennes privatakademi.

Våren 1872 reste Edelfelt till Stockholm och Köpenhamn. Under resan träffade han de svenska konstnärerna Georg von Rosen, Georg Pauli och J. A. Malmström och genom deras uppmuntran mognade Edelfelts beslut att ägna sig helt åt konstnärskapet. Edelfelts beslut att ägna sig åt konsten understöddes av hans mor samt hans beskyddare – faderns gamla vänner – Zacharias Topelius, Fredrik Cygnæus, B. O. Schauman och C. G. Estlander, som alla innehade ledande poster inom Finska Konstföreningen. Förväntningarna på den unge Edelfelt var stora i Finland; man ville att han skulle åta sig att återge folkets och nationens historia i bild. I september år 1873 kunde Edelfelt med stöd av ett statsstipendium resa till Konstakademien i Antwerpen men efter bara ett halvt år där begav han sig till Paris. Före det hade han tilldelats hederspris i akademins årliga tävling för eleverna i den högsta klassen.

Den 7 maj 1874 anlände Edelfelt till Paris. Tre veckor senare skrev han in sig vid Jean-Léon Gérômes ateljé vid École Nationale des Beaux-Arts. Genom sin vän, den amerikanske konstnären Julian Alden Weir lärde Edelfelt känna både franska och amerikanska konstnärer; fransmännen Pascal Dagnan-Bouveret och Jules Bastien-Lepage samt amerikanen J. S. Sargent.

I Paris uppfattades Edelfelt ofta som ryss. Enligt stadgarna för École Nationale des Beaux-Arts måste Edelfelt ha en rekommendation av ryske generalkonsuln i Paris för att få studera i Gérômes ateljé. Gérôme hade tidigare haft bara en elev från Ryssland, den berömde bataljmålaren Vasilij Veresjtjagin. Bland andra konstnärer träffade Edelfelt »den utmärkte ryske unge målaren Harlamoff«. Aleksej Charlamov var enligt honom en »dugtig kolorist – stor beundrare af Rembrandt, som han något imiterar«. ² Några dagar senare skrev Edelfelt igen om Charlamov, som blivit inbjudet till kurorten Ems för att måla ett porträtt av kejsar Alexander II. »H. har särdeles stort anseende här bland de förnämsta Parisermålarne. Hvad Ryssarne stå öfver oss i konst!!!« ³ Det ryska tycktes intressera pariserpubliken; i september skrev Edelfelt till sin mor: »Om jag kunde måla något *ryskt* så skulle det slå an här.« ⁴

I december skrev Edelfelt till modern: »Gérôme talade med mig några ord om Wereschagin, hvilken han ansåg vara en bland de mest begåfvade, originella och skickliga målare han kände. Han sade att han fått bref af W. från Khiva, deri W. mycket humoristiskt talat om sina krigiska mandater. Som Mamma vet fick han ju Georgs-orden för tapperhet.« ⁵ Vasilij Veresjtjagins bror Sergej studerade också i Gérômes ateljé och Edelfelt blev vän med honom. ⁶

I september 1875 återvände Edelfelt till Finland, där han målade ett antal porträtt (av Feodor Kiseleff, Hedvig Raa-Winterhjelm, Adolf Aminoff, Agneta Mellin och Sten Furuhjelm). Våren 1876 reste Edelfelt tillsammans med köpmannen, samlaren och mecenaten Victor Hoving över Petersburg och Wien till Italien. Edelfelt hade gjort Hovings bekantskap i Paris och blev nu inbjuden att göra honom sällskap på en längre resa till Italien.

Edelfelt hade varit i Petersburg tidigare – eventuellt flera gånger – men om hans resor till Ryssland före 1876 finns inga brev eller andra närmare uppgifter. I breven till modern från Antwerpen hösten 1873 framgår det i alla fall att Edelfelt hade besökt Petersburg och Eremitaget tidigare: »Hvad jag af Rubens sett förut i Stockholm och Petersburg, har icke gifvit mig någon riktig bild af detta sekularsnille.«⁷ Våren 1874 skrev han: »Jag måste till min skam tillstå, att jag förrän jag kom hit, öfver hufvudtaget kände ytterst litet till Rubens, Van Dyck, Jordaens m.fl., ehuru jag sett dem representerade i Gallerierna såväl i Petersburg som Stockholm och Köpenhamn.«⁸ År 1876 skrev Edelfelt till sin mor utförligare och entusiastiskt om sina intryck från Eremitaget men mindre entusiastiskt om själva staden: »Petersburg har aldrig tett sig tråkigare för mina blickar än då vi i dag kl. 11 åkade in hit. – Ingen theater, inga förströelser, smutsigt på kaféerna, ruskigt och isande kallt ute!«⁹

Resan gick vidare genom Baltikum och Tyskland till Wien och därifrån till Venedig och Rom. I Rom insjuknade Hoving i tyfus och dog. Edelfelt insjuknade också, men klarade sig tack vare att en ny bekantskap från den skandinaviska konstnärskolonin i Rom, den danske målaren och konstkritikern Pietro Krohn såg till att han fick sjukhusvård. Krohn vakade över Edelfelt dag och natt samt stod i ständig korrespondens med hans mor. Detta blev inledningen till en livslång vänskap mellan Krohn och Edelfelt.

Edelfelt återvände till Finland, där han tillsammans med sin mor och sina systrar tillbringade sommaren på Hindhår gård nära Borgå. Familjen hade tidigare sommartid vistats på Kiala gård, likaså i närheten av Borgå. Kiala hade tillhört Edelfelts morbror Gustaf Brandt, men hade gått förlorat år 1875 till följd av morbroderns dåliga affärer. Sommaren 1876 var en dyster tid i familjen Edelfelts liv. Äldsta dottern Ellen hade tuberkulos och låg för döden.

Under sommaren 1876 besöktes Helsingfors av kejsar Alexander II, kejsarinnan Maria Alexandrovna, tronföljaren Alexander Alexandrovitj och hans gemål Maria Feodorovna, född prinsessan Dagmar av Danmark. Anledningen till besöket var den första Allmänna konst- och industriutställningen som anordnades i staden. Edelfelt skrev till Pietro Krohn: »Kejsaren kommer troligen i morgon med sin gemål, Cesarewitsch och Dagmar, och en svit af 128 personer, samt en talrik betjening. Det ser således ut att bli något riktigt storartadt, och de goda Helsingforsarne bjuda upp alla sina krafter för att värdigt ta emot det höga besöket.«¹⁰ De kejsarligas besök på utställningen blev en stor händelse och särskilt tronföljarparet och den unga Dagmar hyllades av de entusiastiska studenterna, Edelfelt bland dem. Han förblev därefter hela sitt liv en trogen beundrare av kejsarinnan Dagmar och den kejsarliga familjen.

Den femte oktober avled Edelfelts syster Ellen. I slutet av oktober reste Edelfelt via Sverige och Danmark till Paris. Därifrån kunde han rapportera: »I dag var jag med Baude hos redaktören för l'Illustration som sett mina album hos Baude. Han komplimenterade mig för mina teckningar och frågte om jag ej ville bli honom behjelpig i ett och annat synnerligast i teckningar från Ryssland, enär jag ändå bättre kände Ryssarne och lättare kunde få upplysningar än de flesta tecknare. Mina finska national drägter tyckte han vara vackra och lofvade begagna dem senare – nu, mente han, vore allas sinnen främst riktade på de slaviska folken.«¹¹

Under vintern och våren 1877 målade Edelfelt sin första historiska målning med nordiskt motiv, *Drottning Blanka*. Tavlan accepterades till Salongen, det största årliga utställningsevenemanget i Paris, av en enhällig jury och bilder av målningen publicerades i flera franska tidningar. Till sin mor skrev Edelfelt den 18 maj: »Alla människor säga att taflan är värd 2 000 à 2500, och bra roligt vore det om Hackman eller fru Karamzin toge den till detta pris.¹² Emellertid har Goupil ej fått fotografien färdig, och jag kan ej gerna skriva till H. innan jag kan visa honom en afbildning, annars vore det ju att sälja grisen i säcken.«¹³ I detta sammanhang nämner Edelfelt den petersburgske målaren William Grommé, kommerserådet Wilhelm Hackmans kusin, »som lär tycka om min Blanca«.

I Paris gjorde Edelfelt egna jämförande reflexioner mellan de två storstäder han dittills stiftat bekanskap och skrev i ett brev: »Om man skall välja mellan storstadsgenrer, så föredrar jag bra mycket parisergenren framför Petersburger dito. Detta kom jag att tänka på vid tal om lifvet och speciellt hoflifvet vid Nevans stränder. Paris är lättsinnigt, förderfvat epikureiskt, men på bottnen finnes så många stora och ädla passioner, så mycken aktning för poesi, vetenskap och konst, så mycken ädel historia, och detta dyker då och då upp på ytan. – Att bo i Petersburg eller Berlin vore ett syndastraff! Militärer, tchinovnikar, Kejsares gunst och nåd, förtryck – nej, nej, nej, då är Mac Mahon, den åsnan med sin reaktionära ministeri mindre besvärande.«¹⁴

Kriget mellan Ryssland och Ottomanska riket väckte i Ryssland starka allmänslaviska opinionsyttringar till stöd för de grekisk-ortodoxa folken på Balkan, särskilt serber och bulgarer. Kriget riktade också i det västliga Europa intresset på de slaviska folken och deras kulturer. Också Edelfelt oroad sig för krigets följd för egen del: »Tänk om värnepligten nu hogen drogen blir införd i Finland och jag skall hem och exercera på Parola malm, om kriget blir allmänt europeiskt och om engelsmännen komma och bombardera Helsingfors. – Att folken aldrig skall lära sig huru innerligt dumma dessa krig äro.«¹⁵

Sommaren 1877 tillbringade Edelfelt igen tillsammans med modern och systrarna Annie och Berta på Hindhår och i augusti begav han sig med Adolf von Becker till trakterna av Imatra och Jääskis i östra Finland. På hösten reste Edelfelt tillbaka till Paris och i december kunde han börja arbetet med sitt första stora historiska genombrottsverk, *Hertig Karl skymfande Klas Flemings lik*. Tavlan blev färdig i mars följande år och utställdes på Salongen.

På världsutställningen i Paris våren 1878 ställde Edelfelt ut *Drottning Blanka*, på den ryska konstavdelningen. De ryska målningarna ställdes också ut på Konstakademin i Petersburg innan de avsändes till Paris. *Drottning Blanka* blev därmed det första verk av Edelfelt som visades i Ryssland.¹⁶ Våren 1878 kommenterade Edelfelt i sina brev fortgående den ryska avdelningen vid världsutställningen, även om han ansåg att den var svag. Edelfelt stiftade bekanskap med den ryska kommissarien, professorn vid Konstakademin Valerian Jacoby, som erbjöd *Hertig Karl skymfande Klas Flemings lik* en plats i den ryska utställningsavdelningen efter Salongens slut.¹⁷

I början av maj 1878 nåddes Edelfelt av nyheten att han blivit utnämnd till »fri hedersledamot« vid Konstakademin i S:t Petersburg. På vems förslag eller initiativ detta hade skett framgår inte av de korrespondenser som bevarats i Finland. En möjlig förmedlande kontaktperson var professor Jacoby. Edelfelt var konfunderad och skrev till sin mor: »Tusen tack för brefvet med utnämningen från

Petersburgska akademien. Jag har ej riktigt klart för mig hvad jag nu blifvit – Stigell och Liljelund äro behedrade med likartade skrivelser, deri de dock kallas till konstnärer af första klassen. Är jag nu för mer eller mindre än de. – Är jag akademiker – detsamma som Becker. – Beggroff som jag i går träffade kunde ej ge mig något riktigt besked om saken.«¹⁸ Följande dag fortsatte han: »Mamma tror att fullmakten från Petersburg innebär en utnämning till akademiker. – Det vore ju en stor ära i anseende till min ålder. Men är fri hedersledamot liktydigt med akademiker – jag inbillade mig att det var en lägre grad.«¹⁹

Våren 1878 målade Edelfelt bl.a. porträttet av Ida Aspelin-Haapkylä och *Körsbärsflickan (Les Cerises)*, ett porträtt av greve Gustaf Philip Armfelt, samt påbörjade *Gunnar Berndtson och Antonia Bonjean i Meudon (Idyll)*. Tavlan var en beställning av kanslirådet Ludvig Fredrik Heimbürger som då vistades i S:t Petersburg.²⁰ Samma år hade Edelfelt sin första separatutställning tillsammans med Gunnar Berndtson på Riddarhuset i Helsingfors. I början av år 1879 reste Edelfelt till Paris via S:t Petersburg. Där besökte han Konstakademien och träffade konferenssekreteraren Pjotr Feodorovitj Isejev, som uppmanade honom att ställa ut på Konstakademien i Petersburg och beklagade att akademins preses, storfurst Vladimir Alexandrovitj var bortrest – annars hade han kunnat presentera Edelfelt. Från Konstakademien begav sig Edelfelt till kanslirådet Heimbürger, som gjorde en ny beställning. Före avresan från Petersburg fick Edelfelt sig tillsänt sitt diplom över utnämningen till fri hedersledamot av Konstakademien.

Våren 1879 ställde Edelfelt ut för andra gången på Konstakademien i Petersburg, målningarna *Gunnar Berndtson och Antonia Bonjean i Meudon (Idyll)* samt *Hertig Karl skymfande Klas Flemings lik*. Den första februari skrev Edelfelt till sin mor från Paris om *Hertig Karl*: »Får se hvad folk skall tycka om den i Petersburg. Ack om Kejsarn ville sträcka ut sin nåd till att köpa den – hvad det vore roligt. Jag vet ej om Hellen är någon god förespråkare – Stjernvall är afsigkommen och inköpet står således i gudarnes knän eller bara af en slump«.²¹ Edelfelt nämner i sina brev både kejsaren och en »högt uppsatt dam« som möjliga köpare av *Hertig Karl* och kunde också konstatera, att »Kritikerna i Petersburg äro ju i det hela taget gynnande«. I sammanhanget erbjöd sig Edelfelt också att utföra en kopia av *Drottning Blanka*, ifall detta vore ett tilläggsvillkor för ett köp av *Hertig Karl* till Ryssland.²² Vem den »högt uppsatta damen« var framgår inte ur något brev, men prispförhandlingarna rörande de båda målningarna fortsatte med medverkan av konsthandlaren Schön i Petersburg.²³ Trots en del uppmuntrande nyheter tycks köpet ha runnit ut i sanden.

Utställningen av *Hertig Karl skymfande Klas Flemings lik* i Petersburg vållade Edelfelt olika bekymmer. Edelfelt hade fått en inbjudan till en internationell utställning i München och tänkte ställa ut samma tavla där. Det visade sig dock att tavlan efter utställningen i Petersburg inte skickats till Helsingfors som planerat, utan blivit kvar i Petersburg och därför aldrig skulle hinna fram i tid till München. Edelfelt började tänka på att förbättra förbindelserna till Petersburg och skrev till sin vän, Finska konstföreningens intendent B. O. Schauman: »Vore det icke möjligt att någon i Petersburg bosatt finne skulle åtaga sig att vara de finska konstnärernas kommissionär mot betalning, ty allt som stöder sig på vänskap, frändskap o.d. bär till fjälls! Hela denna historia har gjort mig ännu mera desperat än tillföre, och kommer det ännu sådana förargelser, fordras det mycket till för att jag inte helt och hållet skall tappa kuraget.«²⁴

Under vintersäsongen i Paris målade Edelfelt *Den brända byn* som ställdes ut på Salongen våren 1879.

Målningens motiv var liksom *Hertig Karl* från det s.k. Klubbekriget i Finland 1596–1597. Kriget sågs som exempel på finska folkets roll i historien, en just då högaktuell tvistefråga i den nationella historieskrivningen som ofta behandlades även av skönlitterära författare. Bastien-Lepage kallade *Den brända byn* »opera-comique« och Edelfelt betecknade den som »ett fiasko, som jag ej riktigt vill stå för«.²⁵

För sommaren 1879 hade Alexandra Edelfelt hyrt en villa i Haiko i Borgå socken av general Sebastian von Etter, som ägde Haiko gård. Fru Edelfelt och hennes barn blev förtjusta i Haiko och en varm vänskap uppstod mellan dem och familjen von Etter. Modern Emilie von Etter och barnen var under vintrarna bosatta i Petersburg och under somrarna på Haiko. Senare på hösten samma år köpte familjen Edelfelt en annan villa på Haiko gårds marker. Denna Haiko-villa blev sedan familjens fasta punkt för somrarna i Finland.²⁶

I augusti och september 1879 målade Edelfelt *Ett barns likfärd* på Haiko. Nedslagen av motgången med *Den brända byn* hade han bestämt sig för att överge det nationella historiemåleriet för att i stället ägna sig åt friluftsmåleri. *Ett barns likfärd* blev ett genombrottsverk för ett nytt slag av måleri i Finlands konsthistoria men själva målningen fann sin väg först till Ryssland. Mellan åren 1881 och 1889 tillhörde tavlan den kände konstsammlaren D. Botkin i Moskva.

¹ Om Albert Edelfelts liv och verk hänvisas i det följande för biografiska uppgifter till Bertel Hintze, *Albert Edelfelt*, 2:a uppl., Helsingfors: Söderström 1949, beträffande enskilda konstverk till verkförteckningen i Bertel Hintze, *Albert Edelfelt*, suomentaneet Helka Varho & Eino Palola, luettelosan Aune Lindström, Helsinki: WSOY 1953.

² AE till Alexandra Edelfelt 27.5.1874.

³ AE till Alexandra Edelfelt 3.6.1874.

⁴ AE till Alexandra Edelfelt 11.9.1874.

⁵ AE till Alexandra Edelfelt 18.12.1874.

⁶ AE till Alexandra Edelfelt 24.8.1875.

⁷ AE till Alexandra Edelfelt, Antwerpen 18.10.1872 [bör vara 1873]. Också »kläde magasinerna« kommenterar Edelfelt i sina brev från Antwerpen och jämför dem med magasinerna i Petersburg. AE till Alexandra Edelfelt 8.10.1873 och 9.4.1874.

⁸ AE till Alexandra Edelfelt 4.4.1874.

⁹ AE till Alexandra Edelfelt 2.3.1876.

¹⁰ AE till Pietro Krohn 14.7.1876.

¹¹ Edelfelts vän Charles Baude var en känd illustratör och xylograf. AE till Alexandra Edelfelt 23.11.1876.

¹² Två kända konstmecener i Finland: kommerserådet Wilhelm Hackman var chef för det ledande handelshuset i Viborg och fru Aurora Karamzin i Helsingfors var en av de få damer av finländskt ursprung som etablerat sig i Rysslands ledande skikt genom sina två äktenskap, med Paul Demidoff och senare med Andrej Karamzin.

¹³ Goupil, konsthandlare i Paris. AE till Alexandra Edelfelt 18.5.1877.

¹⁴ *tjinovnik* – statstjänsteman, ofta använt i nedsättande betydelse. Den klerikalt och monarkistiskt inriktade general Maurice de Mac Mahon, president 1873–1879, hörde till Edelfelts politiska motståndare i den franska politiken. AE till Alexandra Edelfelt 29.5.1877.

¹⁵ AE till Alexandra Edelfelt 15.4.1877.

¹⁶ Om utställningen i Petersburg: rec. i tidskriften *Svet*, nr 2–3/1878 (»Russkaja zjivopis. Na puti na vsemirnuju vystavku«) samt utställningskatalogen *Vystavka chudozjestvennych proizvedenii naznatjennyh dlja ParizjskojVsemirnoj vystavki, Ukazatel'*. SPb, 1878.

¹⁷ Om den ryska konstavdelningen vid världsutställningen samt Edelfelts eget deltagande se AE till Alexandra Edelfelt, breven mellan 1.1 och 9.7.1878. AE till Pietro Krohn, mellan 28.7 och 2.10.1877.

-
- ¹⁸ AE till Alexandra Edelfelt 4.5.1878.
¹⁹ AE till Alexandra Edelfelt 5.5.1878.
²⁰ AE till Alexandra Edelfelt odaterat brev »tisdag afton«, 1879.
²¹ AE till Alexandra Edelfelt 1.2.1879.
²² AE till Alexandra Edelfelt 28.3.1879.
²³ AE till Alexandra Edelfelt annandag påsk 1879.
²⁴ AE till B. O. Schauman 17.6.1879. CAB.
²⁵ Hintze 1949, s. 106.
²⁶ Om köpet av villan på Haiko se AE till Alexandra Edelfelt, breven mellan 11.11 och 30.11.1879.

1880

Sophie Manzey – en sommarlåga

I januari 1880 höll Edelfelt på med en beställning för en medlem av familjen Kotjubej i S:t Petersburg, ett uppdrag som han fått genom förmedling av generalen och professorn Axel Gadolin. Målningen, kallad *Husandakt* föreställde en »äldre gumma, i Ebba Stenbocks stil, läsande bibeln, slutet af 1500-talet«. Den refuserades av beställaren för att den hade liggande i stället för stående format och var därefter till salu hos en konsthandlare i Paris.¹

Friherre Carl Mannerheim, känd för sina spekulationer och notoriskt dåliga affärer, uppsökte Edelfelt i Paris för att låna 2000 franc, med Edelfelts egen målning *Les Cerises* som säkerhet och rätt för konstnären att sälja målningen för egen räkning. Förväntningarna att Mannerheim någonsin skulle återbetala sitt lån var inte höga, vilket gav Edelfelt anledning att jämföra konstmarknaderna i Paris och S:t Petersburg. »Som man här i Paris bjudit mig 3000 francs, har jag alltid utsigt att vinna på affären. Kunde jag sälja taflan till ändå högre pris i Petersburg vore det så mycket bättre. Om jag finge Jacobys adress så skulle jag genast skriva att jag för 1500 rubel ville sälja taflan. Hvar bor Schöne. – Måtte blott de politiska oroligheterna – nihilisternas barbariska hotelser att bränna hela Petersburg den 2 mars [inte] ställa till några obehagligheter – för taflan och mig.«² Professor Valerian Jacoby och konsthandaren Schöne förefaller i detta skede ha varit Edelfelts närmaste kontakter i Petersburg. Edelfelt sände iväg tavlan till Schöne, men efter en tid fick han tavlan i retur till Paris, osåld.³ *Les Cerises* uppges ha varit utställd på Konstakademin i Petersburg våren 1880, men detta omtalas inte i Edelfelts brev.⁴

I slutet av februari 1880 mottog Edelfelt underrättelsen om att hans ungdomsvän Carl Armfelt förlovat sig med fröken Nadine Jacobson,⁵ generalskan Emilie von Etters yngre syster. Carl Armfelt tycks före förlovningen även ha slagit för Ellan de la Chapelle, långt senare Edelfelts hustru. I slutet av februari år 1880 befann sig Ellan de la Chapelle i Paris och nyheten om förlovningen mottogs av henne »med ofantligt lugn«. Ellan de la Chapelle föranledde bara en kylig kommentar av Edelfelt: »Jag tror det är klen beställt med hennes känslor, åtminstone med de ömmare.«⁶

I april firade Paris A. E. Nordenskiöld, som hade återvänt till Europa efter sin färd genom den s.k. Nordostpassagen till Stilla havet. Denna bragd och »Vegas« färd väckte stor uppmärksamhet i världen och särskilt i Finland, Nordenskiölds gamla hemland. Efter en veckas festande skrev Edelfelt till sin mor: »Huru det skulle gå med mig om Nordenskiöld vore ständig gäst i Paris, vet jag ej. Fracken och den hvita duken ha varit den dräkt i hvilken jag mest rört mig denna vecka och att jag af allt detta festätande ännu ej fått förstörd mage, förvånar mig på det högsta. [- - -] Den stora skandinaviska middagen var i går för en vecka sedan. [- - -] Efter middagen gjorde jag bekantskaper i massor. Grefve Kapnist, ryska chargé d'affaires i Orloffs ställe, och grefve Muravieff, första legationssekreterare, voro ytterst artiga och bådo mig närsomhelst vända mig till dem med begäran om råd, rekommendationer o.s.v. – De sade sig lyckliga att kunna tjena finska kolonien i Paris, 'si petite, mais si distinguée'.⁷ Muravieff målar sjelf och lofvade snart komma på visit – jag hoppas det blir först sedan jag fått en

annan atelier.«⁸ Edelfelt höll sig i Paris gärna inom synhåll för den ryska diplomatiska kåren.

Vid samma tider umgicks Edelfelt med herrarna Marc och Tissot – troligen publicister – som ville att Edelfelt skulle delta i ett bokprojekt om Ryssland. »Jag skulle gerna se Kaukasien, det bekänner jag, och i artistiskt hänseende vore en sådan resa visst icke onyttig. Grefve Muravieff har lofvat mig, ifall resan blir af, en officiell rekommendation, som skulle öppna alla portar för mig. – Men ryskan, ryskan! Jag får i sommar öfva mig med Etters dentchickar,⁹ och som jag i allmänhet har lätt för språk borde väl något kunna inhemtas.«¹⁰

På Salongen 1880 ställde Edelfelt ut *Ett barns likfärd*, som han målat föregående sommar på Haiko. Den var den enda i de fyra utländska salarna som fick underskriften »medaille«, men förblev det oaktat osåld.¹¹ Som den förste finländaren genom tiderna hade Edelfelt blivit tilldelad Salongens medalj, av tredje klass.

Sommaren tillbringade Edelfelt med sin mor och sina systrar på Haiko, där Edelfelts hade köpt den gamla inspektorsvillan, ett stycke från von Etters sommarresidens. Under sommaren målade Edelfelt olika sommarmotiv: *Sommarliv i skären*, *Ung flicka med parasoll* och bland annat ett porträtt av familjen von Etters dotter Emilie, kallad »Lily«. Också mera ambitiösa planer skyntar fram hos Edelfelt under hösten 1880. Första gången nämner han i brev till modern möjligheten att måla porträtt av prinsessan Dagmar eller andra medlemmar av det kejserliga huset. General von Etters förbindelser med tronföljaren, »le prince héretier« omtalas som en möjlighet för att få projektet i hamn.¹²

Sophie Manzey, fru von Etters nittonåriga systerdotter från Petersburg, vistades hos sin moster på Haiko sommaren 1880 och Edelfelt målade även ett porträtt av henne. Förhandsinformationerna om Sophie Manzey var lovande. Edelfelts vän Emil (»Mille«) Cedercreutz¹³ hade – troligen föregående vinter – besökt Petersburg och i ett brev till sonen återgav fru Edelfelt vad Mille hade berättat om sin vistelse där: »Fru Etter hade varit mycket vänlig i allt sitt tal om oss och hade förmodligen så mycket talat om dig att en 'gammal' fröken sagt Mille att hon ämnade komma till Finland i Januari bara för att få se dig. Lilla fröken Manzey, generalskans Nièce, den omtalade, hade varit mycket söt, naturlig och glad, Mille intresserade sig mest för henne. I Petersburg hade gått det talet att hon utom sina synliga behag äfven [hade?] det att ega eller komma att ega en förmögenhet på 80 tusen rubel *räntor*. Också hon skulle komma till Haiko.«¹⁴

Under sommaren 1880 på Haiko inleddes den bekantskap som senare övergick till förälskelse mellan Albert Edelfelt och Sophie Manzey. Edelfelt var betagen av Sophies sätt och hennes uttalade sympati för honom och förväntningarna inför kommande sammanträffanden var höga: »Jag känner en viss oro, men lägger saken i Guds hand.«¹⁵ Sophie hade emellertid som tonåring – enligt släktingarnas önskan – lovat att gifta sig med sin kusin Michail (»Mischa«) Volkov och ansåg sig bunden av detta löfte, en fråga som senare gav upphov till många diskussioner och tolkningar.¹⁶

Den 27 september var Edelfelt tillbaka i Paris. Han lade ner all sin tid och energi på att inreda det nya hemmet och ateljén. »Mitt logis vid Avenue de Villiers ligger bra långt borta, men har många fördelar, såsom en utmärkt vacker uppgång, en vacker krona av smidt jern i vestibulen, mosaikgolf i förstugan o.s.v. Med pengar och litet smak kan det bli mycket bra« skrev han till sin mor.¹⁷ Edelfelt ville ha allting färdigt innan Sophie Manzey, hennes mor, systemen Alexandrine («Schura») och kusinen Paul von Etter skulle anlända till Paris på ett kortare uppehåll under en resa till Biarritz. Till resesällskapet hörde ytterligare Sophies farbror, generalen Konstantin Nikolajevitj Manzey. De anlände den första oktober och reste vidare tre dagar senare, efter ett intensivt program med Edelfelt som guide i staden.

Från Paris rapporterade Edelfelt synnerligen detaljerat om det Manzeyska besöket. Särskilt noterade han alla skiftningar i Sophies humör och attityder. Samtidigt vacklade hans egen inställning mellan vrede, besvikelse och förhoppningar. För sin mor erkände han, att han var förtjust i henne, mer än i någon annan han dittills sett. Tanken på ett äktenskap med Sophie Manzey och de utsikter det kunde medföra var det centrala temat i Edelfelts korrespondens med modern medan familjen Manzey vistades i Biarritz.

Den 24 oktober var Manzeys tillbaka i Paris. Diskussionerna om Mischa Volkov fortsatte, och Edelfelt erkände sig vara tidvis »alldeles tokig« i Sophie Manzey. Han började ana sig till familjen

Manzeys dubier beträffande hans icke-ryskhet, men såg trots detta fram emot att följande sommar få resa till familjens lantegendom Borovno i närheten av staden Vysnij Volotjek i Tverska guvernementet. Familjefadern hade dessutom brevlades ställt i utsikt en beställning av ett porträtt av Sophies yngre syster Schura. Dagen före sin avresa besökte Manzeys för andra gången Edelfelts nyinredda ateljé, som studerades ingående. Sophie Manzey hade från Biarritz medfört en spansk sidensjal som gåva till Edelfelt, som på hennes önskan tog den i bruk som bordduk.¹⁸ För att göra intryck på Sophie och hennes familj hade Edelfelt inrett sin ateljé med olika slag av exotica, chinoiserier och japanska masker, som han utförligt beskrev i breven till sin mor. Han lyckades enligt egen uppfattning väl med alla sina arrangemang och förväntade sig fortsatt välvilja från familjen Manzeys sida. Inför deras avresa den andra november var Edelfelt »agiterad« och nervös och han refererade utförligt för sin mor alla replikväxlingar ända till tågets avgång. Efter avskedet började Edelfelt med stor omsorg måla en solfjäder som en minnesgåva till Sophie. Ett stort M och hela namnet Sophie flätades in i ett namnchiffer, dekorerat med törnen och palmer, enligt Edelfelt »martyrens lön«.¹⁹

Under hela den tid Manzeys vistades i Frankrike försåg fru Edelfelt sin son med upplysningar från fru Emilie von Etter i S:t Petersburg, som stod i ständig korrespondens med sin syster och systerdotter. Informationerna därifrån förmedlades genast vidare till Paris, med långa citat på franska i breven till Edelfelt. Breven behandlar giftermålsbekymmer och olika spekulationer om Sophies öde, därtill återges en mängd skvallerartade kommentarer ur den närmaste familjekretsen. Modern försökte stöda och trösta Edelfelt i hans osäkerhet beträffande framtiden och kärleken till Sophie. Modern visar också en viss hoppfullhet i svaren på sonens fråga om han någonsin kan komma att älska någon *veritablement*, »på riktigt«. »Ett sommarminne, en sommarlåga – kan lätt fläckas och vissna med annat sommarbehag, – men är det envist och lifskraftigt nog att slå skott under höst och vinter så låt det lefva i Guds namn och låt Honom styra saken som Han för gott finner.«²⁰ Edelfelts mor förefaller inte

ha haft någonting emot Sophie och den medföljande Manzeyska familjeförmögenheten utan uppmanade sonen att fortsätta konkurrensen med rivalen Michail Volkov: »Jag tror att du dock *om du verkligen vill*, du kan hemföra segern midtför näsan på M.W. Men tänk noga på *om du verkligen vill*.«²¹

¹ AE till B. O. Schauman 15.5.1880. CAB. AE till Alexandra Edelfelt, mellan 8.1 och 10.7.1880.

² AE till Alexandra Edelfelt 29.2.1880. Carl Mannerheim hade köpt tavlan föregående år.

³ Om *Les Cerises* se AE till Alexandra Edelfelt mellan 29.2 och 29.6.1880. AE till B. O. Schauman 15.5.1880. CAB.

⁴ Hintze 1953, s. 510–511.

⁵ Alexandra Edelfelt till AE 29.9.1880. HUB.

⁶ AE till Alexandra Edelfelt 29.2.1880.

⁷ »liten, men ändå framstående«. – Pjotr Aleksejevitj Kapnist, sedermera bl.a. sändebud i Nederländerna, Michail Nikolajevitj Muravjev, sedermera bl.a. sändebud i Danmark.

⁸ AE till Alexandra Edelfelt 12.4.1880.

⁹ *densjtjik* – upppassare för militärpersoner.

¹⁰ AE till Alexandra Edelfelt 12.4.1880.

¹¹ AE till Alexandra Edelfelt 11.6.1880. År 1881 såldes målningen i S:t Petersburg till den kände konstsammlaren D. Botkin i Moskva. Hintze 1953, s. 515–516.

¹² AE till Alexandra Edelfelt 10.10. (»beställning på högre ort«) och 15.10.1880. Alexandra Edelfelt till AE 31.10.1880. HUB. Ahrenberg, s. 50–51, omtalar von Etter som förmedlare av beställningen av Edelfelts porträtt av Alexander III:s barn, vilket aldrig omtalas i AE:s brev.

¹³ Emil Valdemar Cedercreutz, sedermera läkare.

¹⁴ Alexandra Edelfelt till AE. Odaterat fragment, felplacerat under 1880, antagligen från sen hösten-vintern 1879. HUB.

¹⁵ AE till Alexandra Edelfelt odat. brev »fredag kl. 12 på natten«. Trol. aug.–sept. 1880.

¹⁶ AE till Alexandra Edelfelt odat. brev »fredag kl. 12 på natten«. Trol. aug.–sept. 1880. Se även Berta Edelfelts redogörelse för Sophie Manzeys levnad, s. 458.

¹⁷ AE till Alexandra Edelfelt 27.9.1880.

¹⁸ AE till Alexandra Edelfelt 3.11.1880.

¹⁹ AE till Alexandra Edelfelt 14.12.1880.

²⁰ Alexandra Edelfelt till AE 16.10.1880. HUB.

²¹ Alexandra Edelfelt till AE 11.12.1880. HUB.

1881

De kejserliga barnen

Vid ingången av år 1881 befann sig Edelfelt i Paris. Under vårvintern målade han bland annat den eleganta ateljéscenen *Chez l'artiste (Les gravures)*, ett arbete med en viss anknytning till den rysk-parisiska aristokratin. För målningens modell hade Edelfelt fått låna en klänning som tillhörde furstinnan Trubetskaja. Klänningens färg- och stoffverkan var det centrala i målningen, som ställdes ut på Salongen samma år. Till sin mor skrev han: »Kostymen i tyll, svart silkessammet och sidensars är verkligen rik och originell, färgen i bakgrunden är harmonisk.«¹ För Salongen följande år planerade Edelfelt »något större och viktigare«, med motiv från Ryssland eller Moskva. Han skrev till sin mor: »Får se om jag, under färden till Moskva i Augusti, der får tag i några ämnen som tränga sig på mig. Jag har så mycket mera tänkt på Ryssland nu, som jag håller på att läsa en intressant bok om en resa från Moskva till Astrakan och Kaukasien – gissa af hvem – jo af min vän Koehlin som med ens uppenbarat sig som författare och skickat mig sitt opus med dedikation.«²

I början av februari fick Edelfelt brev av både fru och fröken Manzey, som båda skrev och tackade för solfjädern han hade målat föregående år. Känsloerna för Sophie Manzey oroade honom på många sätt. Hennes tackbrev hade gjort honom lycklig, men han kände en stor osäkerhet, särskilt över »skilnaden i nationalitet, vanor, uppfostran«. Han försökte så gott han kunde i Paris se minnena från föregående sommar med objektiva ögon och föreställa sig en framtid på längre sikt. Ett äktenskap i en rysk familj låg inte särskilt nära hans tidigare framtidsplaner, som hade rört sig mellan Borgå, Helsingfors och Paris.

Den mest dramatiska nyheten från Ryssland under våren 1881 gällde »nihilisternas« dödliga attentat mot kejsar Alexander II i S:t Petersburg den 13 mars. Edelfelt reagerade med bestörtning och som kejsarlig undersåte skyndade han sig tillsammans med Walter Runeberg att skriva in sig i det kondoleansregister som var framlagt på ryska ambassaden i Paris.³

Ända sedan 1879 hade Edelfelt planerat en resa till Spanien men först våren 1881 hade han fått de stipendiemedel som behövdes. I april och maj reste han från Paris, först till Madrid, därifrån till Alhambra, Granada, Sevilla, Cordoba och Toledo för att sedan återvända till Madrid. »Espangnolismen« var en av tidens konstnärliga inspirationskällor och Edelfelt fascinerades som så många andra resenärer av det karga landskapet, befolkningens dräkter och danser samt kvinnornas skönhet. Det moriska Alhambra – ett av orientalismens stora vallfärds mål – fascinerade Edelfelt djupt, liksom de spanska zigenarna, *gitanos*, som han gjorde studier av i Granada. Målningen *Dansande Gitana* blev det färgstarkaste spanienminnet i Edelfelts konst. Också i sina brev från Petersburg blickade Edelfelt tillbaka på Spanienresan med jämförelser mellan kulturer och folk, till Rysslands nackdel.

Under våren ställde Edelfelt ut *Ett barns likfärd, Les Cerises* och porträttet av Lily von Etter på Konstakademins utställning i Petersburg.⁴ *Ett barns likfärd* köptes av samlaren och mecenaten Dmitrij

Petrovitj Botkin, en av de kända tre konstälskande bröderna Botkin.⁵ Det var också meningen att Edelfelt skulle delta på den finländska avdelningen av den allryska industri- och konstutställningen i Moskva samma vår, men på grund av kejsarmordet och den efterföljande sorgeperioden genomfördes den först följande år. Edelfelt reste inte heller till Manzeys lantegendom Borovno, som låg i närheten av järnvägen mellan Petersburg och Moskva.

I juni 1881 reste Edelfelt från Paris över Lübeck och Stockholm hem till Finland och villan på Haiko, som blivit reparerad under våren. På Haiko målade han detta år ett av sina paradstycken, *Gudstjänst i nyländska skärgården*. I slutet av oktober reste Edelfelt till Petersburg. Han skulle måla ett porträtt av Sophie Manzeys yngre syster Alexandrine, »Schura«, men hoppades också kunna förverkliga sin dröm om att få måla den unga kejsarinnan Dagmar. Edelfelt hade räknat med att vistelsen i Petersburg endast skulle rätta några veckor, men först i början av april följande år kunde han bege sig till Paris. Orsaken var att Edelfelt fick beställningar av det kejsarliga huset, på porträtt av storfurst Vladimir Alexandrovitj och kejsar Alexander III:s barn.

Edelfelt vantrivdes i Petersburg. »Hvad Petersburg, sjelfva staden är för en tråkig ort – dessa milslånga, genomtråkiga prospekter, dessa usla isvostschikar, denna isiga fuktiga vind – hu!« skrev han i ett brev hem.⁶ Han tyckte att stadens hela atmosfär och höstmörkret tog livet av hans skaparkraft. Edelfelt bodde hos familjen von Etter på Nadezjdinskajagatan i stadens centrum. Det Etterska umgänget var mestadels begränsat till familjerna Manzey, Armfelt och Spetschinsky, de familjer där Emilie von Etters systrar var ingifta. I denna lilla krets rörde sig samtalet så gott som uteslutande kring släkten och det dagliga umgänget blev således rätt enformigt för Edelfelt, som ofta kände sig utanför. Lika främmande stod han för nyheterna i det ryska kulturlivet, t.ex. de historiska operorna, som han såg på Maria-teatern.

Språket var en ständig källa till irritation. Edelfelt kunde mycket litet ryska och det lilla han förstod och själv kunde säga räckte inte till för att hänga med i konversationen. Hos Manzeys och Etters talades ofta franska, men det förekom också middagar med ryska som dominerande språk. Edelfelt upptäckte snabbt att Sophie Manzey var en övertygad rysk nationalist. Under våren i Paris hade han undrat om han och Sophie någonsin skulle kunna lära sig att förstå varandra, då kulturskillnaden var så stor, men nationalitetsfrågan aktualiserades nu på allvar i S:t Petersburg. Han fortsatte att iaktta Sophies humör, som kunde växla från uppmuntran och koketteri till total ligiltighet, något som orsakade Edelfelt huvudbry. Mischa Volkov fanns fortfarande med i bilden, men under hösten 1881 tycks han ha hållit sig i bakgrunden. Däremot hade Sophie andra beundrare och detta gav hennes mor och moster Nadine Armfelt anledning att ofta tala om mannens svekfullhet och äktenskapets elände.

I Petersburg återupptog Edelfelt sina kontakter med Konstakademin, där han blivit fri hedersledamot 1878. Hösten 1881 ställde han ut några verk där, bl.a. *Gudstjänst i nyländska skärgården* samt *Goda vänner* som föreställde systemen Berta och hunden Capi, båda målade under sommaren på Haiko. En hel sal ställdes till Edelfelts disposition, men först efter att han hade »krånglat en stund«.⁷ Vilka de övriga utställda verken var framgår inte ur brev eller andra källor. Den tionde november kunde Edelfelt rapportera till sin mor att han blivit presenterad för storfurst Vladimir Alexandrovitj, kejsarens bror

och Konstakademins preses. Storfursten blev förtjust i *Goda vänner* och uttryckte en förhoppning om Edelfelts fortsatta medverkan i akademins utställningar: »Jag hoppas att Ni inte glömmer våra utställningar här, Era bidrag har berett oss stort nöje.« Storfurstens ord uppfattades som en nyckel till fortsatta framgångar och utlöste idel gratulationer, men för det ryska konstlivet och dess intriger i övrigt hade Edelfelt inte mycket till övers.⁸

Storfurst Vladimirs uppskattning av *Goda vänner* hade till följd att han beställde porträtt av sina barn, storfurstarna Boris, Kirill och Andrej. Själva beställningarna av de storfurstliga barnens porträtt kan inte följas i breven till modern – undantagsvis finns just här en lucka i brevserien. Edelfelt återger emellertid proceduren i ett brev till Pietro Krohn, daterat den 1 februari 1882 på slottet i Gattjina.⁹ Varje morgon skulle Edelfelt stiga upp klockan halv sju och klä sig i frack för att hinna till tåget som förde honom till Tsarskoje Selo. Storfursten och storfurstinnan Maria Pavlovna följde intresserat med hans målande och var mycket nöjda med resultatet. För Edelfelt var uppgiften inte lätt. De små barnen ville inte sitta stilla och de korta sittningarna gjorde att arbetet framskred långsamt. Resandet till och från Tsarskoje Selo tärde på hans nerver, liksom den bristfälliga nattsömnen. På kvällarna var det nämligen ofta bjudningar hos Manzeys eller någon annan familj i kretsen eller så gick man på teater eller konsert. Nöjena fortsatte ofta sent in på natten och Edelfelt klagade på att han aldrig kom i säng förrän klockan två.

Porträtten av storfurst Vladimirs barn gjorde intryck på kejsarinnan Dagmar, som i sin tur beställde ett porträtt av sina yngsta barn, storfurstinnan Xenia och storfurst Michail. Detta medförde att Edelfelt måste skjuta upp arbetet med ett beställt porträtt av Varvara Mjatleva, en berömd och rik skönhet i en av de mest framstående petersburgska familjerna. Efter att ha blivit presenterad för kejsarinnan fick Edelfelt flytta ut till slottet i Gattjina, där Alexander III och hans gemål vanligen residerade, för att börja målandet. De av Edelfelts tavlor som fanns i Petersburg hämtades ut till Gattjina för att kejsarinnan skulle få se dem. Speciellt fäste hon sig vid *Goda vänner* och *Gudstjänst i nyländska skärgården*. I slutet av december 1881 hade Edelfelt installerat sig på Gattjina, men inte ännu kommit igång med barnporträttet. Om det dagliga umgänget med de kejsarliga skrev han med tydlig stolthet till sin mor och hans lojalitet med det kejsarliga huset förstärktes på alla sätt. Hovmålarens karriär låg inom räckhåll.

Mordet på Alexander II i mars 1881 hade efterlämnat en tryckande stämning över kejsarstaden. I sina brev till modern berättade Edelfelt om den ständiga skräcken för nya attentat och om fortsatta arresteringar av »nihilister«. Kejsarparet och deras barn levde tillbakadraget, omgivna av noggranna säkerhetsbestämmelser på slottet i Gattjina, femtio kilometer från S:t Petersburg. Under vinternätterna var hela slottsparken upplyst med elektriskt ljus, så att ingen kunde närma sig slottet i skydd av mörkret. Vid hovet rådde ännu sorg efter kejsarens död och ett stilla liv utan nöjen. Edelfelt tillbringade här fridsamma kvällar tillsammans med tronföljarens engelske informator Mr Heath och en finländsk löjtnant, Oskar Wesander.

¹ AE till Alexandra Edelfelt 12.3.1881.

² AE till Alexandra Edelfelt 24.1.1881. Alfred Koechlin-Schwartz, *Un touriste au Caucase*, Paris 1881;

skrev även *Un touriste en Laponie*, 1882.

³ AE till Alexandra Edelfelt 16.3.1881.

⁴ Alexandra Edelfelt till B. O. Schauman 8.4.1881. CAB. Se även AE till Alexandra Edelfelt 16.3.1881. AE till B. O. Schauman 7.2.1881. CAB. Alexandra Edelfelt till B. O. Schauman mellan 8.4 och 6.5.1881. CAB.

⁵ AE till Alexandra Edelfelt 9.7.1881. Se även Hintze 1953, s. 515–516.

⁶ AE till Alexandra Edelfelt odat. brev »söndag« nov. 1881.

⁷ AE till Alexandra Edelfelt 9.11.1881.

⁸ AE till Alexandra Edelfelt 12.11.1881.

⁹ AE till Pietro Krohn 1.2.1882.

1882

Kejsarinnans beställningar

Vid nyåret 1882 hade Edelfelt installerat sig på slottet i Gattjina och kommit ett långt steg närmare ett av sina mål, en ställning som hovmålare för kejsarparet. Under de första dagarna i januari kunde Edelfelt börja arbetet med porträttet av kejsarparets barn Xenia och Michail. Kejsarinnan hade stadfäst en skiss med barnen tillsammans med hennes hund sittande på en soffa.¹ Redan från början vållade detta porträtt bekymmer för Edelfelt. Den lille storfursten ville inte vara stilla en sekund. Kejsarinnan tyckte att Edelfelt målat honom för allvarlig och ville framhålla att han i grunden var »en lille Skælm«.² Trots att kejsarinnan hjälpte till med att hålla sonen stilla blev det till slut Sergej Spetschinsky som fick stå som modell för storfurst Michails ben och fötter. Den lilla storfurstinnan Xenia var också livlig, men Edelfelt tyckte att hon annars var förtjusande och därför lättare att måla. Edelfelt var mycket mån om att kejsarinnan skulle bli nöjd med barnporträttet och oroade sig för hennes kritik, men kejsarinnan var i stället uppmuntrande och vänlig.

Edelfelt fann den kejsarliga familjen sympatisk. Kejsarinnan, som numera alltid talade danska med honom, var »förtjusande, vänlig och enkel«. Dessutom hade hon konstnärliga intressen, och alla hennes barn fick lära sig att rita. Edelfelt ansåg att tronföljaren Nikolaj Alexandrovitj – sedermera Nikolaj II – var »en riktigt fix och välupfostrad gosse«, han målade t.o.m. akvareller.³ Först i slutet av februari efter att ha bott på slottet i Gattjina i nästan två månader kunde Edelfelt rapportera till sin mor att han kommit i samspråk med kejsar Alexander III, som också hade varit mycket vänlig. Kejsaren köpte *Goda vänner I* samt gjorde senare under Edelfelts vistelse i Petersburg en beställning på ytterligare ett verk, som Edelfelt i detta skede sköt på framtiden.⁴

Förutom besvärligheterna med porträttet av de kejsarliga barnen hade Edelfelt penningbekymmer. Betalningen för porträtten av storfurst Vladimirs barn drog ut på tiden och Edelfelt blev tvungen att låna pengar av fru von Etter. Han längtade dessutom som vanligt till Paris och var orolig för att konstvärlden där skulle ha glömt honom och för att isoleringen i S:t Petersburg skulle ha förstört hans skaparkraft.

I slutet av februari hade Edelfelt fullbordat porträttet av kejsarborna och kunde börja med porträttet av fru Varvara Mjatileva, som han blivit tvungen att skjuta upp på grund av de kejsarliga beställningarna. Tiden var knapp för i slutet av mars skulle han lämna in *Gudstjänst i nyländska skärgården* till Salongen i Paris. Arbetet med fru Mjatilevas porträtt avancerade, men Edelfelt hann trots allt inte bli färdig med det inom den tid han tänkt sig. Han lade ner en stor energi på detta paradporträtt, som var hållet i en mondän, dramatisk stil och var en fullständig motsats till de insmickrande och något överarbetade porträtten av de kejsarliga barnen. Beroendet av hovkonventioner och höga beställare ställde självständigheten som konstnär på prov och Pietro Krohn varnade uttryckligen Edelfelt för att bli hovmålare, detta skulle bara få hans svagheter som konstnär att framträda.

I Petersburg deltog Edelfelt under år 1882 i de sedvanliga utställningsevenemangen under vintersäsongen. I början av året ställde han på Ryska konstföreningen ut sina porträtt av det kejsrerliga husets barn, *Goda vänner*, och därtill två spanska motiv, *Studie från trädgården i Generalife* och *Dolores*. Edelfelt deltog också i Konstakademins vårutställning som öppnades den 1 mars. Där ställde han ut samma arbeten och dessutom det nyss färdigställda porträttet av Varvara Mjatleva.⁵ I riktning Finland klagade han för B. O. Schauman över konkurrensen i Petersburg, över den högljudda ryska nationalismen och hatet mot allt utländskt. Han ansåg att publiken inte begrep sig det ringaste på konst, utan bara följde reklamerna för dagen och höjde alla patriotiska ämnen till skyarna. Edelfelt grämde sig också över att hans framträdande på Ryska konstföreningen helt hamnade i skuggan av en lokal konkurrent, den populära landskapsmålaren Archip Kuindji som samtidigt öppnade en utställning med sina färgstarka och ryskt hyperromantiska arbeten.⁶

Senare på våren, då Edelfelt redan själv befann sig i Paris, ställdes ett annat framträdande urval av hans konst ut i Moskva, på konstavdelningen i den stora allryska industri- och konstutställningen; denna utställning går under namnet 25-års jubileumsutställningen av rysk konst.⁷ I Moskva visades bland övriga finländska konstnärers arbeten *Drottning Blanka*, *Une Citoyenne de l'an II*, *Hertig Karl skymfande Klas Flemings lik*, *Ett barns likfärd*, porträttet av friherre Johan August von Born och de nyss färdigställda ryska porträtten, av Varvara Mjatleva, av storfurstarna Boris och Kirill Vladimirovitj, av storfurst Andrej Vladimirovitj och av Alexander III:s barn Michail och Xenia.⁸ Jac. Ahrenberg ombesörjde konstavdelningens uppställande på utställningen i Moskva och Edelfelt bemöttes där med ett positivt intresse. Konstsamlaren och mecenaten Sergej Botkin, som vid sidan av de kejsrerliga hörde till Edelfelts främsta talesmän i det ryska konstlivet, komplimenterade hans framträdande i Moskva. Botkin beklagade att Edelfelt inte hade något till salu och ställde dessutom i utsikt att han vid utställningens slut skulle bli dekorerad med Stanislaiorden. Denna utmärkelse hade inte något högre anseende och Edelfelt utbrast: »Troligen Stanislavkan! La belle affaire!«⁹

Under sin vistelse i Petersburg fortsatte Edelfelt dels att uppvakta Sophie Manzey med gåvor, dels att avvakta hennes humör och reaktioner. Han skänkte henne en liten akvarell med ett symboliskt kärleksmotiv, en fortsättning på bildbudskapet i solfjädern från Paris. Nu fick Sophie en dam i direktoarstil, som fångade fjärlar och trädde upp dem på kärleksguden Amors pil.¹⁰ Vissa förvecklingar uppstod också genom att Anna Ehrnrooth, Edelfelts gamla förtjusning, plötsligt dök upp på en kort visit i Petersburg. Så småningom blev förhållandet mellan Edelfelt och Sophie Manzey mera vänskapligt. Han försökte balansera hennes ultraryska patriotism mot sin förälskelse och han ansåg henne trots allt vara »bland det mest distinguerade jag sett, intelligent och behaglig.«¹¹ Inför avskedet då Edelfelt skulle resa till Paris utbytte han och Sophie Manzey omsorgsfullt valda minnesgåvor. Sophie Manzey gav Edelfelt en orientalisk matta till hans ateljé i Paris. Edelfelts present till henne var hans egen palett med en liten målad genius och namnen på de orter där han arbetat, med tillhörande årtal 1880, 1881 och 1882.¹²

Först i början av april kunde Edelfelt lämna Petersburg. Han hade fått många porträttbeställningar som han skjutit upp till hösten, då han planerade att återvända. Väl tillbaka i Paris kunde han konstatera att han inte var bortglömd och att tidningarna hade skrivit om hans kejsrerliga beställningar. I Paris kände han sig »som fisk i vatten, frisk, rask, glad, färdig att omfamna hela

verlden«. ¹³ Förhållandet till Sophie Manzey fortsatte att oroa honom: »Skulle hon trivas här, skulle hennes hjerta slå som mitt vid åsynen af detta lif, denna stad? Skulle hon *förstå* Paris?« I breven till sin mor utlade han alltid sina motiv för och emot Sophie Manzey och började redan se ett äktenskap med henne som en förpliktelse. ¹⁴ I Paris försökte Edelfelt för alla eventualiteter också lära sig ryska, men med dålig framgång.

På Salongen våren 1882 ställde Edelfelt ut *Gudstjänst i nyländska skärgården* som rönt medelmåttig framgång och tilldelades medalj av andra klass. Han utförde också ett antal pasteller, ett försök i den då populära återupplivade 1700-talsstilen från ancien régime i Frankrike. Han besökte även slottet Maisons-Laffitte, dit han blivit bjuden av ägaren, den ryske konstnären William Grommé för att måla. I början av augusti reste Edelfelt hem över Köpenhamn och Stockholm.

Kejsarens beställning sysselsatte ofta Edelfelts tankar under vårmånaderna i Paris. Han hade svårt att komma på ett motiv, men till slut beslöt han sig för att göra skisser i Finland under sommaren, presentera dem för kejsaren på hösten i Petersburg och måla tavlan under vintern i Paris. På Haiko gjorde Edelfelt en skiss till den halvt impressionistiska, soldränkta skogsidyllen *Under björkarna*. Då Edelfelt på hösten besökte Petersburg fick han audiens hos kejsarinnan, som genast beställde en målning enligt skissen: »*jeg vil ha det Billedet, saa kan De ju gøre et andet til Kejseren*«. ¹⁵ Edelfelt måste därför överväga ytterligare ett lämpligt motiv för en annan tavla åt kejsaren. Han tänkte i första hand på något finskt ämne men stannade efter att ha prövat många alternativ för en familjescen, som fick namnet *I barnkammaren*. Denna genremålning påbörjades 1883 och fullbordades först 1885 i Paris. ¹⁶

Hösten 1882 tänkte Edelfelt inte måla några porträtt i Petersburg, utan var fast besluten att komma iväg till Paris så fort som möjligt. ¹⁷ Edelfelt besökte paret Mjatlev på deras lantegendom för att hämta porträttet av frun för att sända det vidare till Paris för att ställas ut. För att Edelfelt skulle få ut sitt arvode för porträttet föreslog herr Mjatlev att Edelfelt i Paris skulle försöka sälja den mest kända målningen ur familjens kända konstsamling, en madonna, som då tillskrevs Rafael. Denna kommission beredde Edelfelt senare många bekymmer.

Edelfelts Petersburgsvistelse blev inte längre än två veckor, men han hann ändå besöka familjen Manzey på deras lantegendom Borovno i Tverska guvernementet. Besöket fick honom att känna sig mindre främmande i familjen och han tyckte själv att förhållandet mellan Sophie och honom aldrig hade varit bättre. För sin mor beskrev han den Manzeyska lantegendomen i entusiastiska ordalag. ¹⁸ Väl tillbaka i Paris fick Edelfelt möta sina ryska bekanta igen. Han var ciceron för Alexander »Sascha« Jacobson, som företagit en utlandsresa för att sköta sin hälsa. ¹⁹ I Paris ställde Edelfelt mot slutet av 1882 ut sina nya arbeten hos konsthandlaren Petit. Både äldre och yngre kolleger ansåg att Edelfelt hade gått framåt under året, framstegen innebar att han allt mera hade frigjort sig från de rådande akademiska principerna. Denna frigörelse markerades av porträtten av fru Mjatleva och Lily von Etter samt av sommarmotivet *Under björkarna*, som alla hade både en rysk anknytning och samtidigt var högsta mode i Paris.

-
- ¹ AE till Alexandra Edelfelt 3.1.1882.
 - ² AE till Alexandra Edelfelt odaterat brev »Gatchina fredag«, 1882.
 - ³ AE till B. O. Schauman 31.1.1882. CAB.
 - ⁴ AE till Alexandra Edelfelt 2.3 och 5.3.1882.
 - ⁵ Hintze 1953, s. 523–529.
 - ⁶ AE till B. O. Schauman 31.1.1882. CAB.
 - ⁷ AE till Jac. Ahrenberg 6.2.1882.
 - ⁸ Hintze 1953, s. 503–528. AE till Alexandra Edelfelt 15.5.1882.
 - ⁹ AE till Alexandra Edelfelt 28.6.1882.
 - ¹⁰ AE till Alexandra Edelfelt 9.1.1882.
 - ¹¹ AE till Pietro Krohn 1.2.1882.
 - ¹² AE till Alexandra Edelfelt 30.3.1882.
 - ¹³ AE till Alexandra Edelfelt 7.4.1882.
 - ¹⁴ AE till Alexandra Edelfelt 20.6.1882.
 - ¹⁵ AE till Alexandra Edelfelt 17.11.[1882].
 - ¹⁶ AE till Alexandra Edelfelt, odaterat brev »Paris lördag« [december 1882]. Om *I barnkammaren* se Hintze 1953, s. 552–553.
 - ¹⁷ AE till Alexandra Edelfelt 12.11.1882.
 - ¹⁸ AE till Alexandra Edelfelt 20.11.1882.
 - ¹⁹ AE till Alexandra Edelfelt mellan 20.11 och 19.12.1882.

1883

I väntan

I Paris började året 1883 dramatiskt, med ministerpresidenten Gambettas död på nyårsnatten. Edelfelt hörde till den store republikanens beundrare och begravningen gjorde ett djupt intryck på honom. I Edelfelts eget liv innebar året 1883 inga större förändringar. Han delade som förut sin tid mellan Paris, Haiko, Helsingfors och S:t Petersburg, mellan utställningar, beställningar och flitigt arbete. Det ryska kontaktfältet förblev tämligen oförändrat, Edelfelts inställning till Ryssland och Petersburg likaså. Vintern tillbringade Edelfelt i Paris, i maj hade han sin mor och syster Annie på besök och alla tre reste samtidigt hem till Finland för sommaren. På Haiko uppförde Edelfelt en separat ateljébyggnad och som vanligt utförde han några beställningar i Helsingfors under hösten. Först i början av december reste Edelfelt igen till Petersburg, där han hade åtminstone en porträttbeställning – av Nikolaj Nikolajevitj Manzey – väntande. Framför allt ville han framlägga nya skisser för kejsarinnan Dagmar. Föregående år hade hon beställt ett verk för kejsaren, i stället för *Under björkarna* som kejsarinnan själv hade köpt.

Den kejsarliga beställningen hade sysselsatt Edelfelt i Paris ända från januari, då han hade beslutat sig för en genremålning med »en ung elegant moder med en liten unge som kryper».¹ För modellstudier anlätades Walter Runebergs yngsta son. I mars fortsatte han att fundera på sina skisser för kejsaren och i ett skede förberedde han tre olika.² Arbetet med *I barnkammaren* förblev på hälft i Paris. I december kunde Edelfelt framlägga endast en skiss för kejsarinnan som lovade visa den för kejsaren; det förblir dessutom något oklart om skissen gällde *I barnkammaren* eller den på sommaren utförda *På havet*, som han också hade med sig via Petersburg för Salongen i Paris 1884.

I Paris fortsatte utställningen hos Georges Petit över årsskiftet 1882–1883, utan särskilda framgångar för Edelfelt. På Salongen ställde han ut ett nytt porträtt av svenske legationssekreterarens hustru, fru Louise Reuterskiöld och *Gumma med pärtkorg*, porträttet av familjen Edelfelts trotjänarinna Fredrika Snygg. Under sommaren på Haiko tillkom nya finländska sommarmotiv, både folklig realism (*På havet*) och ståndspersonsidyller (*Flickor i båt* och *I sommarkväll*).³ I Helsingfors målade Edelfelt ett porträtt av B. O. Schauman och ett motiv från de mondäna hästkapplöpningarnas värld i Paris, *Aux courses*.

I Petersburg visade det sig att Nikolaj Manzey var bortrest och därmed kunde inte hans porträttbeställning utföras. Denna gång verkar Edelfelt inte heller aktivt ha uppsökt Konstakademien eller ryska konstnärskolleger. Tidigare på vintern hade akademins sekreterare, tydligen för en eventuell ordensutdelning, begärt en kort redogörelse för Edelfelts meriter; sedan den 11 november 1881 bar han titeln akademiker. Genom förmedling av ministerstatssekreteraren Theodor Bruun fick Edelfelt en beställning på ett porträtt av furstinnan Helene Demidoff-San Donato, som han påbörjade genast i december.⁴ Det sedermera försvunna porträttet fick en magnifik utstyrsel, furstinnan poserade i en sobelkantad mantel av guldbroderi med alla sina diamanter. Edelfelts föregående societetsporträtt från Petersburg, av Varvara Mjatileva, medförde ännu år 1883 en del besvär för honom. »Det gamla nätet» Vladimir Mjatilev hade inte betalat för fruns porträtt utan utlovat arvodet

bara ifall Edelfelt kunde sälja familjens mest kända målning, en madonna av Rafael, i Paris. Tavlans äkthet var tvivelaktig och resultatet av Edelfelts bemödanden framgår egentligen aldrig ur brevmaterialet.

På familjenivå, inom släktkretsen Jacobson-Manzey-von Etter fortsatte Edelfelts kontakter som tidigare. En avgörande vändning skedde i februari. Den 10 februari 1883 fick Edelfelt i Paris ett dödsbud: general Sebastian von Etter hade plötsligt avlidit. »Den Etterska katastrofen« uppfyllde länge släktingarnas tankar och likaså brevväxlingen mellan Edelfelt och hans mor. Katastrofen bestod av till synes övermäktiga skulder på 400 000 rubel, som nu föll på den återstående familjen. Edelfelt såg som det dystraste alternativet att Haiko gård skulle säljas till någon av Borgåtraktens ökända rika uppkomlingar, som sågägarna Johannes Askolin eller August Eklöf.⁵ Alternativet var »någon ryssmiljonär« eller i bästa fall familjen Manzey. För Emilie von Etter var det otänkbart att göra konkurs, i så fall skulle sönerna gå miste om sina officerstjänster. Fru Emilie von Etter såg som ett alternativ att själv bli föreståndainna, *superieure*, för något institut med »5000 Rub. lön, ekipage och alt komplett« eller också få någon hovtjänst, en *charge* med goda inkomster.⁶

Haiko gård räddades och förblev i den von Etterska familjens ägo. Haiko med Edelfelts villa och ateljé i gårdens närhet kunde kvarstå som en stödjepunkt för hela släkt- och bekantskapskretsens sommarvistelser i Finland. I Petersburg upplöstes det von Etterska hemmet på Nadezdinskajagatan. Änkefrun bodde under sommaren på Manzeys Borovno, och snera i general Nikiforakis lägenhet vid Fontanka i Petersburg. Nikiforaki var en av den avlidne faderns militärkolleger. Här bodde också Edelfelt under sin vistelse i Petersburg 1883–1884 och han kunde nu ägna sig åt ett friare ungarliv än tidigare, då han alltid varit inneboende hos familjen von Etter.

I sina brev till modern fortsatte Edelfelt sina försök att reflektera över äktenskapets problematik och han fortsatte också sin bearbetning av intrycken från Ryssland. Kontrasten var återigen livet i Paris. Under våren 1883 umgicks han flitigt med de skandinaviska konstnärerna och författarna. Särskilt refererar han diskussioner med norrmännen, författarna Bjørnstjerne Bjørnson och Jonas Lie samt med målaren Fritz von Thaulow och dennes hustru. Litteratur, musik, måleri och estetik gav frågorna för dagen i Paris, men den ryska oron lämnade inte Edelfelt. I sitt traditionellt öppenhjärtiga brev på nyårsnatten till sin mor skrev han om de olyckliga »halftalenterna« bland sina bekanta i Ryssland och deras lättja, svaghet och synd. Där såg han allt det han själv inte ville bli: »en kritisk, missnöjd och egoistisk Heine och Mussetfigur.«⁷ Han ville inte vara en av de olyckliga unga som han hade mött i Petersburg. »Det där gråkalla underligt döda Petersburgska« kastade en skugga över minnena därifrån. Sophie Manzey tillhörde samma sfär av tråkighet, något som hon själv skrev om i sitt nyårsbrev till Edelfelt – i övrigt var brevet »vänligt och snällt«.⁸

Åttiotalets författare, skandinaver eller parisare, angrep kärlekens och äktenskapets problem med helt andra termer än de konventioner som band Edelfelt till Sophie Manzey. Samhällsmoralen, sedlighetsfrågan och den »dekadenta« överklassens framtid hörde till de problem som stod under debatt. Edelfelt sökte hållpunkter för sin framtid, än i Paris, än i Finland, än i Ryssland. Det förefaller som om hans brev till modern när det gäller frågor om kärlek och moral ger bara en, idealiserande och

enligt mottagarens förväntningar tillrättalagd bild av hans tankevärld. Den var i andra sammanhang synnerligen starkt parisisk, i den moderna genombrottslitteraturens anda. Genast i början av följande år, 1884, gjorde Edelfelt ett dramatiskt, rentav teatraliskt försök att övervinna alla konventioner och skillnader i nationalitet, samhällsställning och kultur genom ett formellt frieri till Sophie Manzey.

¹ AE till Alexandra Edelfelt 4.1.1883.

² AE till Alexandra Edelfelt 9.3.1883.

³ *I sommarkväll* hade flickorna Berta Edelfelt, Lily von Etter, Aina Ehrnrooth och Nadeschda Lerche som modeller. Hintze 1953, s. 534–535.

⁴ AE till Alexandra Edelfelt 12.12.1883.

⁵ AE till Alexandra Edelfelt 20.2.1883.

⁶ Alexandra Edelfelt till AE 5.3.1883. HUB.

⁷ AE till Alexandra Edelfelt 1.1.1883.

⁸ AE till Alexandra Edelfelt 4.1.1883.

1884

Den ryska romanen

»Det är slut, slut, slut – min ryska roman – slut, dessa fyra år af mitt lif – utstrukna.«¹ Albert Edelfelts bittra ord från Paris den 4 februari 1884 ingick i en intensiv brevväxling med modern om hans kortvariga, upplösta förlovning med Sophie Manzey från den 25 januari. Edelfelts förhållande till Ryssland och till den tidigare bekantskapskretsen i S:t Petersburg kom i ett helt nytt skede år 1884. Under året vistades Edelfelt bara en knapp månad – januari – i Petersburg, men de sista dagarna före avresan till Paris förändrade hans liv på många sätt. Det tidigare intresset att hålla sig i familjen Manzeys närhet svalnade, även om kontakten upprätthölls brevlades och genom sporadiska besök. Edelfelts följande »ryska« period inföll först tolv år senare, 1896–1898 och då i tecknet av professionella kontakter, med Konstakademien, nya finsk-ryska utställningar och finländska beställningar av officiella kejsarporträtt.

På ett sällsynt intensivt sätt kan man i Edelfelts brev följa med förlovningsepisoden dag för dag, från översvallande lycka och euforisk stämning till den besvikelse och de bortförklaringar som följde efter att Edelfelt inte hade accepterats som äktenskapskandidat av den Manzeyska familjen. Hans ambitioner som fri, kosmopolitisk konstnär utan för mögenhet och betydande släktbakgrund kolliderade med den ryska ämbetsmänna- och adelstradition som klanen Manzey-Jacobson företrädde, med officerare, ämbetsmän hovdignitärer och stora jordegendomar i flera generationer. Döttrarnas uppgift var att genom lämpliga giftermål föra denna, till innehållet starkt nationella och konservativa ryska livsstil vidare, utan att utsätta familjens förmögenhet för någon som helst fara. I början av år 1884 hade det dessutom blivit klart, att Sophies syster Schura led av epilepsi, familjens alla framtidsutsikter var därför beroende av ett lämpligt äktenskapsparti för Sophie som enda arvtagerska. Kärlek och förälskelse vägde lätt jämfört med familjens och föräldrarnas omsorg om sin egendom och sin ställning i det ryska samhället. Albert Edelfelts och Sophie Manzeys giftermålsplaner var inte tillräckligt förankrade, vare sig i Ryssland eller i Finland.

Själva den ryska »romanen« beskrivs av Edelfelt på ett sätt som gör händelserna till just en samtidsroman, om lycklig och olycklig kärlek eller motsättningar mellan generationer, länder och kulturer. Personerna är väl tecknade och skarpt observerade, även om vi i det bevarade brevmaterialet bara kan följa den ena partens reaktioner. Romanen avslutades på Warszawa-bangårdens perrong i Petersburg med Sophies replik: »Tag mig med!«² Edelfelt reste iväg till Paris och återgick inom kort till sin normala årsrytm med ateljéliv, beställningar, Salongen i Paris och sommarvistelse på Haiko.

I januari hade han i S:t Petersburg slutfört sitt porträtt av furstinnan Helene Demidoff-San Donato, firat den s.k. ryska julen – enligt den julianska kalendern – hos familjen Ellis och undervisat Sophie Manzey i läsning av Runeberg i fransk översättning. Edelfelt var angenämt överraskad av detta: »Hon tyckes förstå både Julqvällen och Hanna, hvilket förvånar mig och hedrar hennes förstånd.«³ För att få sin kejsarliga beställning avgjord hade han redan före julen 1883 lämnat en skiss till påseende vid

hovet i Gattjina; osäkert är om skissen gällde *På havet* som Edelfelt hade målat föregående sommar på Haiko eller *I barnkammaren*, som var under arbete i Paris. Inget avgörande kunde denna gång fås av kejsaren, inte heller av storfurstVladimir, som Edelfelt personligen uppsökte. En tidigare beställning i Petersburg på ett porträtt av en ung fröken Lavrov uppsköt Edelfelt på framtiden; porträttet utfördes aldrig.

Edelfelt var som tidigare starkt negativt inställd till livet och människorna i S:t Petersburg och längtade till Paris. Bland det första han gjorde efter ankomsten dit var att anordna en storslagen Runebergsfest för sina nordiska konstnärsvänner på Runebergsdagen den 5 februari, med tal, skålar och stor nordisk förbrödring ända till morgontimmarna.⁴ Edelfelts Runebergsfest blev den fullständiga motsatsen till livet i Petersburg och överhuvudtaget orienterade han sig numera starkt mot den livaktiga skandinaviska kolonin i Paris. På Salongen ställde han med stor framgång ut målningen *På havet*. Redan före vernissagedagen den 1 maj började budgivningen om tavlan, Edelfelt sålde den till »den rika göteborgsjuden Fürstenberg»⁵ för 7 000 franc. Pontus Fürstenberg hade grundat det första egentliga privatgalleriet i Norden, Edelfelt ville uttryckligen understöda detta och också i övrigt se till att *På havet* skulle finnas i något av de nordiska länderna, också för att lättare kunna sändas till olika utställningar. Av ett brev framgår att Edelfelt också hade försökt sälja den i S:t Petersburg, åt en greve Sjeremetev eller åt Paul Demidoff-San Donato, men att de inte hade varit intresserade. Et tredje alternativ hade varit kejsaren själv, men Edelfelt stannade för att erbjuda honom något »mindre, gladare».⁶

Edelfelts skandinavism markerades också på ett formellt plan genom att han detta år blev vald till ledamot i både den danska konstakademin och i Kungliga Akademien för de fria konsterna i Stockholm. I Köpenhamn ställde han också ut på en nordisk utställning, bl.a. porträttet av modern från 1882–1883. På våren i Paris tog han också itu med ett av de mest svensk-finska historiska motiv som kunde tänkas: *Bellman spelande luta för Gustav III och G. M. Armfelt på Haga*.

Vid månadsskiftet maj–juni gjorde Edelfelt en resa till London tillsammans med den danska konstnären P. S. Krøyer. Under resan blev de två goda vänner, ett av resans ändamål var att besöka en utställning med arbeten av James Whistler, »Arrangements in grey and flesh colour». I London nåddes Edelfelt av budet om Sascha Jacobsons död. Denne Jacobson hade Edelfelt haft mycket litet till övers för. Hos honom kan man känna igen alla de drag som i de ryska samtidsromanerna brukar beteckna urtypen för en »överflödig människa» bland rikets oräkneliga unga adelsmän.

I juli reste Edelfelt hem till Finland och Haiko via Köpenhamn. Hans danska konstnärskontakter förstärktes där genom ett besök hos Pietro Krohn. Under sommarmånaderna på Haiko återgick Edelfelt till sina tidigare rutiner, med sommarmotiv och realistiskt färgade genremålningar ute i det fria. Denna sommar tillkom *Lekande pojkar på stranden* och *Lekande pojkar på stocken*. Hösten tillbringade Edelfelt som vanligt i Helsingfors med att måla beställningsporträtt av inhemska dignitärer. Detta år målade han också ett porträtt av kommerserådinnan Anna Sinebrychoff och ett av fröken Ellan de la Chapelle.

-
- ¹ AE till Alexandra Edelfelt 4.2.1884.
 - ² AE till Alexandra Edelfelt 29.1.1884.
 - ³ AE till Alexandra Edelfelt 7.1.1884.
 - ⁴ AE till Alexandra Edelfelt 6.2.1884.
 - ⁵ AE till Alexandra Edelfelt 9.5.1884.
 - ⁶ AE till Alexandra Edelfelt 1.5.1884.

1885–1895

Middagshöjd

Middagshöjd är titeln på den urvalsvolym med Albert Edelfelts brev som systemen Berta utgav år 1928. Brevet i denna är från åren 1890–1895 men hela årtiondet 1885–1895 var Edelfelts kanske mest betydande period som konstnär. Han befann sig på livets middagshöjd, han hade 1884 fyllt trettio år, han gifte sig och som konstnär arbetade han med en märklig energi. I Paris och på Haiko tillkom varje år nya målningar, som har blivit klassiker i den finländska konstens historia. I S:t Petersburg och Ryssland höll sig Edelfelt betydligt mindre framme än tidigare. Han deltog av allt att döma inte alls i utställningar under dessa tio år och hans vistelser i Petersburg var mycket korta. I december 1886, i januari 1888 och 1891, i februari 1893 och 1895 var Edelfelt en eller ett par veckor i Petersburg, alla gånger på genomresa med tåg till Berlin eller Paris. Tyngdpunkterna i Edelfelts konstnärliga geografi flyttades västerut. Helsingfors och Haiko, Sverige och framför allt Danmark blev etapper på den västligare vägen till och från Paris.

Under årtiondet 1885–1895 hände mycket inom konsten, både i Paris och Finland. En ny generation av konstnärer övergav historiemåleriet, salongsgenrerna och gråvädersrealismen för gott. Impressionismen förnyade friluftsmåleriets grunder och symbolismen slog igenom som den lockande motreaktionen mot alla former av samhällsvardaglighet – kritisk eller okritisk – i konst och litteratur. I Finland uppstod en säregen nationell symbolism kring återupptäckten av det urfinska och primitiva i nationaleposet Kalevala eller bland bönder och allmoge i Kalevalafolkets land, i Karelen. Som konstnär var Edelfelt inte avantgardist, men han följde noggrant med förändringarna i konstens innehåll och motivval och förnyade också sitt måleri i tekniskt avseende. I konflikterna mellan äldre etablerade konstnärer och yngre opponenter tog Edelfelt alltid de yngres parti. Första gången kom detta fram i samband med valet av kommissionär för den finländska konstavdelningen på världsutställningen i Paris 1889. Edelfelts gamle lärare Adolf von Becker ansågs som självskrivet för uppdraget. Edelfelt fick däremot en plats i hela utställningens konstjury, något som de äldre konstnärerna inte kunde acceptera. Trots beskyllningar och gräl avgick de yngre utställarna med medaljer och belöningar: Edelfelt själv, Ville Vallgren, Eero Järnefelt, Helene Schjerfbeck, Gunnar Berndtson och Victor Westerholm. År 1895 blev Edelfelt vald till ordförande för Konstnärsgillet i Finland, med hela 1880-talsgenerationens stöd.

Familjeliv

Albert Edelfelt hade i november 1887 förlovat sig med Ellan de la Chapelle, som han känt sedan barndomen och länge beundrat. Hon hade också våren 1887 tillsammans med sin mor besökt Paris och Edelfelt hade varit damernas guide i staden; därefter verkar äktenskapsplanerna ha tagit fart. Bröllopet stod i januari 1888. Ellan de la Chapelle kom från en finländsk friherrlig ätt med den sedvanliga bakgrundsuppsättningen av statliga, mestadels juridiska ämbeten i Helsingfors och jordegendomar på landet. Edelfelt var själv adelsman och skrev sig i Paris *de* Edelfelt, genom giftermålet kunde han stärka sin position socialt också i Finland. Han kunde återgå till den del av

societeten i Helsingfors som han tillhört redan som student och han kunde röra sig hemvant på de gamla nyländska herrgårdarna med anor från svenska tiden. Denna traditionsbärande omgivning präglades av starkt svenskt sinnade ståndspersoner och genom dem fördes Edelfelt med tiden allt längre från det ryska. I Finland levde man under 1870- och 1880-talen i de första språkstridernas tid och finskhetsrörelsen ställde krav på en bekännelse i nationalitetsfrågan också när det gällde konstnärerna.

Äktenskapet förändrade inte i grunden Edelfelts resande liv och hans årsrytm, där vintern och våren i Paris kvarstod som den fasta punkten. Genast efter bröllopet reste makarna till Paris och bosatte sig den kände svenske läkaren Axel Munthes våning vid Avenue de Villiers för vintern 1888. Sonen Erik föddes den 23 november 1888. Under de följande åren var både sonens och Ellan Edelfelts hälsa på olika sätt vacklande, familjen vistades bl.a. för sonens skull i Ospedaletti i Italien 1891 och för moderns skull i Gausdal i Norge 1893. År 1891 flyttade familjen Edelfelt tillbaka till Finland. Därefter bodde de på olika adresser i Helsingfors. Haiko kvarstod som sommarställe men Edelfelts vistelser på hustruns släktgods Saaris i Tammela i Tavastland förde in också det finska Finland i Edelfelts måleri. På Haiko gård residerade familjen von Etter som tidigare, ett undantag var sommaren 1885 då gården var uthyrd till generalguvernör Feodor Heyden.

Ett skapande decennium

Perioden 1885–1895 var för Edelfelts konst ett framstående decennium. Han fullbordade två av sina parisiska huvudstycken, *I Luxembourgträdgården* 1887 och porträttet av Louis Pasteur 1886. I Finland målade han *Kvinnor utanför Ruokolaks kyrka* 1887, ett verk som först bemöttes med argt kritisk för sin ohöjda realism. År 1889 målade Edelfelt två av sina mest kända tavastländska motiv, *Kaukola ås i solnedgång* och den färgstarka allmogeskildringen *Vid grinden*. Ett par av hans mest framstående finländska porträtt hör till samma period: porträttet av borgarståndets talman Joachim Kurtén (1889) och universitetets beställningsporträtt av Zacharias Topelius (1889). Topelius hade varit långvarig professor i historia och därtill universitetets rektor 1875–1878.

Omkring och efter år 1890 slog Edelfelt tidvis in på allt djärvare och kraftigare färg effekter och arbetade med en finskt nationell symbolism. Exempel på det förra är *Borgå sett från Borgbacken* (1892), på det senare det bibliska motivet *Kristus och Magdalena*, överfört till en höstlig skog i finsk Kalevala-tid (1890). Under årtiondet 1885–1895 målade Edelfelt för första gången också andra verk med religiösa motiv och en större altartavla, *Herdarnas tillbedjan* för Trefaldighetskyrkan i Vasa 1895.

Under 1890-talets första år slog den s.k. karelianismen, intresset för Östkarelen, dess natur och folk som den finska nationens oförfalskade, ännu bevarade forntidsland igenom i alla konstformer i Finland. Bland många andra tog sig Akseli Gallen-Kallela, Louis Sparre, Eero Järnefelt och Jean Sibelius an Kalevalas runomotiv och folkdiktningens hela symbolvärld. Edelfelt reste aldrig själv till Östkarelen, men hans östfinländska motiv, *Kvinnor utanför Ruokolaks kyrka* och *Imatra i snö* (1893) bär spår av karelianismen, liksom de starkt laddade porträtten av den kända ingermanländska runosångerskan

Larin Paraske från år 1893.

Patriotiskt och nordiskt

Under decenniet 1885–1895 upprätthöll Edelfelt parallellt en parisisk och en patriotisk linje i sitt måleri. Den patriotiska motivkretsen fick nya markanta inslag av historia och politik, vid sidan av de många, skenbart neutrala genre- och landskapsmålningar som var lokaliserade till Finland. Det patriotiska hos Edelfelt fick dessutom ett nytt, kraftigt stöd av svenska och danska motiv, både i porträtt och i andra arbeten. I sina finska motivval försökte Edelfelt både i ämnen och associationer framstå som patriot utan att välja sida mellan svenskt och finskt i språkligt avseende.

Edelfelt hade också ökat sitt politiska engagemang i det finländska samhället genom att delta som huvudman för sin ätt i adelsståndet på lantdagen 1885 och i en del genremålningar avbildade han också de lägre samhällsklassernas vardag och villkor, t.ex. i den vackra arbetsskildringen *Tvätterskor* från år 1893. I samband med universitetets 250-årsjubileum i Helsingfors år 1890 anordnades en tävling för monumentalmålningar i universitetets solennitetssal, hela Finlands i ideellt avseende mest betydande offentliga rum. Motiven skulle enligt ett fastställt program belysa universitetets och nationens historia under 250 år. Edelfelt fick i tävlingen möjlighet att lägga fram ett länge förberett förslag med universitetets invigningsprocession i Åbo 1640 och kansler Per Brahe som centralgestalt – en hyllning till den svenska tidens kultur- och bildningsarv i Finland. Det slutliga utförandet skedde först femton år senare, 1905, och Per Brahe-pannåerna blev Edelfelts sista stora patriotiska manifestation.

Redan under 1890-talets första år återupplivade Edelfelt sitt förhållande till J. L. Runebergs diktning. I bakgrunden fanns de första stegen i den rysk-nationalistiska och centralistiska politik, som på många plan försökte inlemma storfurstendömet Finland mera oåterkalleligt i det ryska riket, under kejsarens och riksmyndigheternas överhöghet. I Finland höll ståndslantdagen och de ledande ämbetsmännen strängt på sina rättigheter och privilegier i den form som de definierades av inhemska statsrättsjurister. I Ryssland däremot betraktades den finländska »separatismen«, som alltid sneglade i skandinavisk och tysk riktning, som ett hot mot kejsardömets militära och allmänna intressen. Ryssland och Frankrike hade år 1891 ingått ett till en början hemligt militärt förbund, och samarbetet mellan de två stormakterna fortgick i allt synligare former under hela 1890-talet. Som ryska kejsarliga undersåtar kunde de finländska konstnärerna i Paris dra nytta av de franska Rysslandssympatierna, men för publiken på hemmaplan dominerade de finsk-nationella tongångarna.

Den nationella och patriotiska samlingsrörelsen återfann Runeberg som nationalskald och efter sin död 1877 var Runeberg också synnerligen högt aktad i Sverige. Runeberg hade i tiden hört till den Brandtska familjens umgängeskrets i Borgå och Albert Edelfelt anlidade under 1890-talet många gånger hans verk som inspirationskällor. År 1892 målade han *Björneborgarnas marsch*, ett utdrag ur *Fänrik Ståls sägner* över finska folkets krigiska förflutna. Ett par år senare målade han sin första version av Wilhelm von Schwerin, den döende unge hjälten ur samma sägner, och engagerade sig för

illustrationerna i det stort upplagda patriotiska bild- och praktverket *Finland i 19:de seklet*. Boken utgavs på många språk för att i Europa och Ryssland förstärka bilden av Finland som en egen, näst intill självständig historisk och kulturell helhet, om än under rysk överhöghet.

Edelfelt utvecklade sina svenska förbindelser genom många besök, men framför allt genom sitt stort upplagda illustrationsarbete för en praktutgåva av Carl Snoilskys *Svenska bilder* (utg. 1894). Edelfelt kände Snoilsky personligen och scenerna ur den svenska historien gav honom möjlighet att skärpa och stilisera sin egen historieuppfattning i bild. Målningen *Sorg* från år 1894 var en framställning av det svenska och finska folkets lidanden under Karl XII:s tid, avspeglade i fästeparet Per och Kerstis öde i Snoilskys dikt »På Värnamo marknad«. Edelfelts finländska modeller från somrarna på Haiko anknöt ofta till denna gemensamma finsk-svenska idébakgrund (*Lotsen, Borgåflicka, Afton i skärgården, Pojke med båt* m.fl.).

Edelfelt gick också tillbaka till den vikingatid, som uppfattades som en gemensam storhets tid för alla skandinaviskt sinnade, särskilt i den krets i Finland som stod Edelfelt närmast i ideologiskt avseende, Nyländska studentavdelningen i Helsingfors. Till Edelfelts förnämsta illustrationsarbeten hörde Runebergs vikingaepos *Kung Fjalar*, som utkom 1895. Stilförlagorna för *Kung Fjalar*-illustrationerna tog Edelfelt närmast från samtida engelska bokkonstnärer.

Det nordiska och svenska aktualiserades också genom Edelfelts porträtt från 1892 av Viktor Rydberg, en av tidens stora idékämpar, gemensam för hela Norden. Under vistelserna i Danmark utförde Edelfelt en rad porträtt av danska adelsdamer och dignitärer, men också ett varmt vänporträtt av Pietro Krohn med sonen Mario 1894.

Edelfelts patriotiska huvudarbete från 1890-talet, illustrationerna till en praktutgåva av Runebergs *Fänrik Ståls sägner*, började planeras år 1894, på förslag av Jac. Ahrenberg och i samarbete med förlaget Söderström & C:o i Helsingfors. Den föregående praktutgåvan hade utkommit i Sverige med August Malmströms realistiskt hållna xylografiska illustrationer år 1883. Tio år senare hade både uppfattningen om Runeberg och om den finländska konsten förändrats och det politiskt-symboliska i *Fänrik Ståls sägner* hade fått en förnyad aktualitet genom dagspolitiken i Finland. Arbetet tog många år i anspråk och fullbordades år 1900.

De ryska förbindelserna

Under åren 1885–1895 arbetade Edelfelt aktivt mest med finländska, nordiska och franska motiv som lämnade det ryska i bakgrunden, men han avstod ändå inte från sina förbindelser med Ryssland, tidvis försökte han rentav fortsätta sina språkstudier. År 1885 fördjupade han sig i *Anna Karenina*, som han hade fått i julklapp av sin mor: »Anna Karenina är bland det snillrikaste jag läst, och Tolstoj en af vår tids största författare. – Hvad detta är mycket djupare och menskligare än de franska romanerna!«¹

Edelfelt kunde säkert känna igen sina ryska bekantskaper och deras idévärld i *Anna Karenina*. Som tidigare upprätthöll han sina personliga kontakter med de von Etterska och Mazeyska familjerna, genom besök och brevlades. Nikolaj »Koki« von Etter hade börjat på den diplomatiska banan och fick 1894 en läglig post på den ryska beskickningen i Köpenhamn. Sophie Manzey gifte sig i november 1886 med sin kusin, kammarjunkaren Michail Volkov, som i årtal varit Edelfelts rival som äktenskapskandidat. Edelfelt själv tog giftemålet med större jämnmod än modern som utmålade Sophie i de mörkaste färger: »Tänk att P.burg alltid skall presentera alla sina tråkiga sidor för dig. Men så är den ryska hufvudstaden så uteslutande till för alla detta livvets lägre njutningar, alla dem som med pengar kan köpas. Att i denna tjennownicks och rubel-atmosfär ett så vankelmodigt och outveckladt sinne som 'Sonutschkas', måtte gå all världens väg, – det kan man ju inse så klart som det allra klaraste.«² – Hänvisningen till Sophie som »Sonutschka« för närapå tankarna till den fallna Sonja Marmeladova i Dostojevskijs *Brott och straff*.

Edelfelt själv följde fortsättningsvis med Sophies liv, hennes sjukdomar och familjeproblem. Han umgicks också sporadiskt med familjen, i Petersburg, Cannes och Paris (1891) och på nytt i Paris 1893. Sophie Volkov drabbades av allt att döma av olika motgångar i äktenskapet. Parets första barn – sonen Nikolaj som var i Paris för läkarvård 1893 – dog vid sex års ålder. En annan son dog som spädbarn, den enda överlevande sonen, Sergej, föddes 1896. Den lille Nikolaj Volkov led av blödarsjuka och Edelfelt följde med sympati och engagemang med föräldrarnas kamp mot sjukdomen. Sophies olycka berörde Edelfelt alltjämt, han tänkte på sin egen lille son Erik som tillsvidare var frisk och stark.³

Edelfelt fortsatte som tidigare att rapportera om sina ryska beställningar, bekantskaper och förbindelser till sin mor, huvudsakligen under denna period från Paris. I juni och juli 1885 fullbordade Edelfelt efter mycken vanda genremålningen *I barnkammaren*, som han hade avsett för kejsar Alexander III. Haiko-motivet *Lekande pojkar på stranden* från föregående sommar ställdes vintern 1885 ut hos Galerie Georges Petit i Paris och förvärvades därifrån av greve Vladimir Sjeremetev, för kejsarinnan Dagmars räkning och fann sin väg till kejsarinnans privata våning i S:t Petersburg.⁴ Framgången med porträttet av furstinnan Helene Demidoff-San Donato medförde en beställning av ytterligare ett postumt porträtt av maken Paul, något som Edelfelt sköt på fram till en eventuell resa till Italien, där änkan vistades på sitt slott utanför Florens.⁵

För sin mor berättade Edelfelt lika entusiastiskt som förr om de förnämre ryssar han hade umgåtts med i Frankrike, om ryska ambassadens storslagna mottagningar i Paris och om hur han hade träffat furst Jurij Leuchtenberg i en handskaffär. På Casinot i Monte Carlo stötte Edelfelt 1886 samman med både furst Leuchtenberg, storfurst Vladimir Alexandrovitj och storfurstinnan Maria Pavlovna, som alla kände igen honom.⁶ Vladimir besökte också Salongen i Paris. År 1889 på hösten var Edelfelt i Köpenhamn, med avsikten att utverka en ny kejsarlig beställning. Han gjorde studier av danska örlogsfartyg på Köpenhamns redd och fick möjlighet att personligen presentera utkastet för det ryska kejsarparet, som var på sitt årliga besök på Fredensborg i Danmark.⁷ *Från Köpenhamns redd* företrädde ett modernt semi-impressionistiskt friluftsmåleri, i motsats till ateljéstycket *I barnkammaren*. Kejsaren ville ha en större version av *Från Köpenhamns redd*, där också hans egen lustjakt Derzjava var avbildad; kejsarinnan ville ha en annan, danskt präglad variant. De tre versionerna av *Från Köpenhamns redd* som på sitt sätt framhöll den nära dynastiska förbindelsen

mellan Danmark och Ryssland, slutfördes under år 1890. Kejsarinnan hade tyckt att den första versionen var nå got färglös och Edelfelt producerade en ny. En tredje variant av samma motiv beställdes av Alexander III för kejsarliga palatset i Helsingfors.

Edelfelts kejsarliga kontakter hade som tidigare kejsarinnan Dagmar som den centrala personligheten. Han bemödade sig om att hålla sig à jour med kejsarparets resor i Finland för att om möjligt kunna presentera nya skisser och hålla sig framme för nya beställningar. År 1885 gjorde Alexander III och Dagmar ett stort upplagt besök i Villmanstrand för att inspektera den finska militärens lägerövningar. Kejsarbesökets praktiska detaljer ombesörjdes av Jac. Ahrenberg och Edelfelt, som också själv var på plats, utförde för evenemanget bl.a. en vacker festmeny, med finska åkerbärsmotiv. I samband med resan i Finland 1885 besökte kejsarparet också den pågående konstatställningen i Helsingfors och från denna utställning köpte kejsaren slutligen *I barnkammaren*.⁸

Sommaren 1891 gjorde kejsaren och kejsarinnan igen ett besök på lägret i Villmanstrand. Edelfelt kunde inte själv vara närvarande, men han ville genom Ahrenbergs förmedling framlägga några av sina arbeten till påseende, därtill ville han lämna en gravyr av en målning från Helsingfors hamn, *Sista avskedet*, som gåva åt kejsarinnan.⁹

I mars 1893 var Edelfelt på genomresa i S:t Petersburg tillsammans med Louis Sparre, på väg till Berlin, München och Paris. Här var han bl.a. bjuden på en exklusiv middag hos Sparres sväger, chevaliergardisten Gustaf Mannerheim men verkar inte ha deltagit i konstnärliga evenemang. Hans följande besök i Petersburg inträffade i februari 1895 och denna gång etablerade han sig på nytt i det ryska officiella konstlivet. Mycket var också i övrigt förändrat: Alexander III hade avlidit 1894 och Edelfelt anhöll om en audiens hos änkekejsarinnan Dagmar, vilket beviljades. Edelfelt förstärktes i sin beundran av Dagmar, han fann henne okonstlad och vänlig som alltid.¹⁰

Konstakademins organisation och verksamhet hade i grund förändrats genom nya statuter, nya professurer och en på ateljéundervisning baserad utbildning år 1893. Under sitt besök i Petersburg 1895 gjorde Edelfelt också »acte de presence« i den förnyade Konstakademien. Akademiens ledande personlighet i administrativa frågor var den liberale och framstegsvänlige greve Ivan Ivanovitj Tolstoj, Edelfelts närmaste ombud i akademien under kommande år. Nu blev Edelfelt också närmare bekant med Ilja Repin, om vilken han noterade att han »behagade mig oändligt såsom människa och konstnär«, och på en storartad bankett fick Edelfelt sitta på hedersplats mellan Tolstoj och Repin. Intrycken av det ryska konstlivet var nu mera positiva än på länge, och Edelfelt planerade att tillbringa hela följande vinter i Petersburg.¹¹ Man ville att han skulle ordna en egen utställning där och själv lockades han av möjligheten att måla ett porträtt av den unge kejsar Nikolaj II. Edelfelt räknade med stöd av Repin för sina planer: »Då jag ändå under vintern tänker på något sätt göra fortune i Petersburg så vore det ej ur vägen att ha ett godt porträtt af Kejsaren på min exposition.«¹²

Edelfelt steg år 1895 in på den ryska konstscenen i en ny situation. Den äldre generationens konstnärer som hyllade rysk-nationella och realistiska ideal hade samtidigt som de äldre

romantikerna och salongsmålarna – som Aivazovskij, Bogoljubov och Jacoby – trätt åt sidan för en ny generation av opponenter, som ville förnya den akademiska undervisningen och öppna Rysslands konstliv för strömningarna från Västeuropa, från Paris och München. Edelfelt var för denna inom kort tongivande gruppering en viktig förmedlare av det nya, internationella och nationellt finländska, därför var han så firad och efterfrågad i Petersburg just åren 1895 och senare 1896.

¹ AE till Alexandra Edelfelt nyårsaftonen 1885.

² Alexandra Edelfelt till Albert Edelfelt 26.11.1886. HUB.

³ AE till Alexandra Edelfelt mellan 10.4 och 29.5.1893; AE till Annie Edelfelt 18.4.1893.

⁴ AE till Pietro Krohn 10.7.1885; AE till Alexandra Edelfelt 18.11.1885.

⁵ AE till Alexandra Edelfelt mellan 22.4 och 10.5.1885.

⁶ AE till Alexandra Edelfelt mellan 4.2 och 11.5.1886.

⁷ AE till Alexandra Edelfelt mellan 18.9 och 30.9.1889.

⁸ AE till Alexandra Edelfelt mellan 4.5 och 27.6.1885. AE till Annie och Berta Edelfelt 6.7.1885. AE till Pietro Krohn 20.10.1885.

⁹ AE till Alexandra Edelfelt mellan 5/12.7 och 25.7.1891. AE till Jac. Ahrenberg 28.7.1891.

¹⁰ AE till Alexandra Edelfelt 17.2.1895.

¹¹ AE till Pietro Krohn andra dag påsk 1895.

¹² AE till Alexandra Edelfelt 20.2.1895.

1896

Kröningsåret

Hela det första halvåret 1896 tillbringade Edelfelt i S:t Petersburg och Moskva. Denna period blev på ett sätt höjdpunkten i hans ryska förbindelser med dels det kejserliga huset, dels med Konstakademien och dess krets. Edelfelt hade av universitetet i Helsingfors fått i uppdrag att måla ett officiellt paradporträtt av kejsar Nikolaj II. Denne hade på sedvanligt sätt som tronföljare varit universitetets kansler och Kejserliga Alexanders-Universitetet i Helsingfors bemödade sig också på andra sätt om att upprätthålla sina relationer med den högsta makten i Petersburg. Porträttbeställningen ingick i universitetets Rysslandspolitik och den åtföljdes sedan av en beställning av ett motsvarande paradporträtt för Kejserliga Senaten i Finland och ett porträtt av kejsaren till häst för generalguvernörens residens i Helsingfors.

Porträttuppdragen sysselsatte Edelfelt under vintern och våren i Petersburg, dessutom ställde han i februari ut på Konstakademien, på inbjudan av sina nyförvärvade bekantskaper inom akademien med greve I. I. Tolstoj i spetsen. Edelfelt fick akademins kupolsal till sitt förfogande och ställde där ut sina arbeten från senare år, bland andra *Kvinnor utanför Ruokolaks kyrka*, *Sorg*, *Larin Paraske sjungande trollrunor*, *Borgå sett från Borgbacken*, två vinterbilder från Helsingfors och ett stort antal porträtt: av sin mor, sin hustru, Emile Roux, Joachim Kurtén, Alice von Haartman, Fanny von Born, Louise Reuterskiöld och Marie Diakowsky. Kejsarparet Nikolaj och Alexandra besökte utställningen tillsammans med änkekejsarinnan Dagmar, och Edelfelt blev av dem bemött med stor och hedrande uppmärksamhet.

Under sin vistelse i Petersburg umgicks Edelfelt också mera i konstnärskretsar än under sina tidigare Rysslandsbesök. Han hade efter Konstakademins omorganisation fått ett förnyat förtroende som akademiker och år 1895 blivit utnämnd till »verklig ledamot« av akademien. Edelfelts närmaste nya bekantskaper, som ordnade frukostar, middagar och andra evenemang för honom, kom nu från Konstakademins krets. Ilja Repin, Ivan Tolstoj och Albert Benois träffade han ofta, och den stora konstnärsfamiljen Benois anordnade i sitt hem festligheter till hans ära. I Petersburg mötte Edelfelt också »unge Diagilew«, målaren och teaterkonstnären Sergej Djagilev, som visade sig vara bekant med Edelfelts vän P. Dagnan-Bouveret i Paris. Diaghilevs utställningar i Petersburg under de följande åren blev viktiga forum för den nya »Mir iskusstva«-grupperingens genombrott i Ryssland och för förbindelserna mellan finländska och ryska konstnärer i allmänhet. Edelfelt deltog gärna i Diagilevs strävanden att förnya den ryska konsten.

För nyelserörelsens motståndare med den gamle, utomordentligt inflytelserike kritikern V. V. Stasov i spetsen stämplade det senare 1890-talets nya ryska måleri – liksom den nya poesin i Ryssland – som »dekadentism«. Stasov och hans anhängare kämpade för sin nationella och realistiska programkonst »för folket«, medan den yngre generationen, Diagilev, Valentin Serov, Léon Bakst, Albert och Alexander Benois m.fl. arbetade för Rysslands europeisering i konstnärligt och kulturellt avseende. Porträttet av den unge, ännu okrönte kejsaren Nikolaj II upptog Edelfelts tid i mars–april 1896 i

Petersburg. Han fick till förfogande den finske officeren och bataljmålaren Hugo Backmanssons ateljé på Konstakademien, senare flyttade han till målaren Nikolaj Kuznetsovs ateljé i närheten. Utgående från skisser av Ilja Repin målade Edelfelt ett eget skissporträtt inför den första sittningen med kejsaren. Själva sittningarna var något extraordinärt, vanligen målades kejsarporträtten som kopior av officiella modellporträtt. Behovet var stort i Ryssland, där alla ämbetsverk, truppförband, kårer och institutioner skulle ha sina egna porträtt av den regerande kejsaren. Edelfelt blev omedelbart förtjust i Nikolaj II, »så naturlig och genomvänlig var han«.¹ Kejsaren var mycket nöjd med Edelfelts paradporträtt och beställde ytterligare av honom ett informellt, mindre porträtt för kejsarinnan.

Edelfelts förnyade närmare förbindelser med Konstakademien medförde ytterligare ett hedersuppdrag. Han utsågs till en av de konstnärer som skulle övervara Nikolaj II:s och kejsarinnan Alexandras kröning i Moskva i maj 1896, med uppgift att illustrera det tryckta praktverk över kröningens samtliga ceremonier som Hovministeriet planerade att utge. Edelfelt skulle göra en akvarell över något moment i kröningsfestligheterna och en blyertsteckning. För sin medverkan fick Edelfelt fritt uppehälle i Moskva och framför allt för första gången en möjlighet att besöka staden. Konstakademins utsända illustratörer var de främsta som kunde uppbringas, utom Edelfelt deltog Alexander Benois, Viktor Vasnetsov, K. Lebedev, Vladimir Makovskij, Ilja Repin, Alexander Rjabusjkin och Valentin Serov.

Bland de otaliga ceremoniella skedena i kröningen i Kreml valde Edelfelt som sitt motiv för akvarellen kejsarparets bugning inför folket på den historiska Röda trappan vid det gamla Kremlpalatset. En annan akvarell avbildade en mindre hälsningsceremoni inför kejsarparet, av de s.k. livkosackernas anförare. Därtill utförde Edelfelt uppenbarligen olika skisser och akvareller med andra motiv, för det illustrerade praktverket eller för andra behov. Edelfelt deltog i alla skeden av kröningsfestligheterna och beskrev dem i detalj i många, delvis illustrerade brev till sin familj. Staden Moskva, som han på sedvanligt sätt uppfattade som Petersburgs totala motsats med historiska och pittoreska vyer, tilltalade honom som konstnär. »Kreml övergår näml. allt hvad jag föreställt mig. Det ser ut än som en medeltidsstad med höga torn och tinnar, än som ett indiskt Benares, än som en Hoffmansk sagostad« skrev han till sin mor.² Kröningens mest tragiska händelse, där tusentals trampades till döds under folkfesten på Chodynskoje polje, beskrivs också i breven; Edelfelt besökte själv platsen.

Edelfelt deltog i kröningen också på ett annat sätt. För att markera Finlands särställning i det ryska riket ville lantdagen och ständerna överlämna en egen hyllningsadress till kejsaren, i stället för de övriga ryska ständens och korporationernas sedvanliga, i guldsmedsarbete utförda brickorna för överräckande av salt och bröd, den traditionella ryska välkomsthälsningen. Edelfelt fick i uppdrag att förbereda adressen och valde omsorgsfullt både läderbandets material och dess västeuropeiska jugendstil, därtill utförde han själva pergamentbladets bildmotiv. Adressen symboliserade på olika sätt folket, samhällslivet eller naturen i Finland.

Det orientaliskt färgrika i Moskva och intrycken från den grandiosast iscensatta kröningen verkade först entusiasmerande på Edelfelt, men efter att han i början av juni återvänt till Finland föll han i en djup depression. Han kände sig oduglig och oförmögen som målare och oförstådd i alla avseenden och han arbetade med försök i symbolistisk anda. Vistelsen i Moskva blev på sitt sätt Edelfelts avsked till

Ryssland, senare återvände han aldrig för längre perioder.

Under sommaren 1896 deltog Edelfelt tillsammans med andra finländska konstnärer i den stora allryska utställningen i Nizjnij Novgorod med en del av de arbeten som han hade ställt ut på våren i Petersburg, bl.a. *Kvinnor utanför Ruokolaks kyrka* och porträttet av Alice von Haartman. Det första paradporträttet av Nikolaj II målade Edelfelt färdigt på Haiko under sommarmånaderna, på hösten vistades han i november och december i Stockholm, där han målade ett par porträtt, i Helsingfors målade han vid årsskiftet 1896–1897 ett porträtt av sin gamle beskyddare, professorn i estetik och nyare litteratur Carl Gustaf Estlander.

¹ AE till Alexandra Edelfelt 13.3.1896.

² AE till Alexandra Edelfelt 7/19.5.1896.

1897–1905

Konst och konflikter

Efter kröningsåret 1896 bytte Edelfelts ryska förbindelser karaktär. Hans resor till Petersburg blev kortvarigare och brevmaterialet rörande ryska förhållanden tunnare. Innehållet i de allt färre breven präglas av de politiska konflikterna mellan storfurstendömet Finland och det ryska kejsardömet, personifierade i generalguvernör Nikolaj Bobrikov. Generalguvernören inledde ett program för en »återförening« av Finland med kejsardömet på olika områden, särskilt i militära och administrativa frågor, som han började genomdriva kort efter sin utnämning hösten 1898. I språkliga, nationella och politiska termer uppfattades förändringen i Finland som »förryskning«, hela perioden gick tidigare ofta under benämningen »ofärdsåren« eller »förtrycksperioden«. Edelfelt och hans närmaste krets anslöt sig tveklöst till förryskningspolitikens motståndare och till de svenskspråkiga borgerliga kretsarnas s.k. konstitutionalism, en linje som betonade laglighet och finländska tolkningar av det komplicerade statsrättsliga förhållandet mellan storfurstendömet och kejsardömet. I offentligheten och i tidningspressen i Finland skärptes de antiryska tongångarna stegvis efter vintern 1899 och Edelfelt tog markerat avstånd från kejsarens och generalguvernör Bobrikovs Finlandspolitik. Han avbröt ingalunda sina kontakter med den ryska konstvärlden, utan sökte upp sympatisörer för Finlands sak både i Petersburg och i Paris. Världsutställningen i Paris var det sista tillfälle då Edelfelt aktivt bl.a. som jurymedlem samarbetade med ryska konstnärer men samtidigt gjorde sitt yttersta för att separera den finländska konstavdelningen från motsvarande ryska.

Edelfelts mor avled i augusti 1901 och därmed avslutas den korrespondens, som bildar stommen för brevvurvalet i denna utgåva. Brevväxlingen med den övriga familjen och med konstnärskollegerna fortsätter i mindre utförliga former. På sina resor utomlands följde Edelfelt intensivt med tidningspressens rapportering från Finland och försökte hålla sig à jour med händelsernas gång. Språkbruket i breven övertar tidningarnas politiska retorik och antiryska stämningar. Edelfelt var inte längre en förstahandsobservatör i Ryssland, utan refererade i sina ställningstaganden de dagliga finsk-ryska konfliktfrågorna mestadels genom andrahandskällor. Genom detta får breven en tyngdpunkt, som helt återspeglar finländska allmänna uppfattningar om förryskningspolitiken. Rysslandsfrågorna förflyttas till ett annat, politiskt-retoriskt plan och bildar därför ingen fortsättning på det konkreta, berättande innehåll och de egna erfarenheter som präglar Edelfelts brev från de föregående årtiondena. Därför faller också det mesta av brevens innehåll utanför huvudlinjen i denna utgåva – att återskapa Edelfelts ryska kontaktfält på konstens och övriga områden samt att återge hans personliga beskrivningar av samtidsförhållandena i Ryssland. I den finländska offentligheten fick Edelfelt under åren kring sekelskiftet en allt starkare ställning som patriotisk konstnär för hela nationen.

Förryskningspolitiken fick en motreaktion, som i Finland mobiliserade både litteratur, konst och musik i patriotismens tjänst. J. L. Runebergs *Fänrik Ståls sägner* återaktualiserades som kampdiktning och Edelfelts illustrationer för den nya praktutgåva som stod färdig år 1900 blev genast ett vapen i den konstitutionella kamppolitiken gentemot Ryssland. Finlands historia patriotiserades starkt, och Edelfelt bidrog till denna offentlighetslinje genom sin stora monumentalmålning i Helsingfors universitets solennitetssal, med Per Brahe och invigningen av Åbo akademi år 1640 som motiv. Målningen stod färdig i början av år 1905 och blev också en avslutning på Edelfelts hela livsgärning

som konstnär. Albert Edelfelt avled den 18 augusti 1905, mitt under ett av de mest turbulenta skedena i Finlands – och Rysslands – då ännu gemensamma historia.

Året 1905 innebar i Finland den definitiva avslutningen på det gamla stånds- och privilegiesamhällets epok. Den socialdemokratiska arbetarrörelsen organiserade på senhösten den första storstrejken i Finland, Ryssland skakades under hela året av otaliga upprorsrörelser. Nikolaj II tvingades till stora eftergifter, både i inrikespolitiken och i Finlandspolitiken. Den radikala representationsreformen i Finland, med enkammarlantdag och allmän och lika rösträtt var ett resultat av 1905 års händelser. De politiska partierna och folkrörelserna mobiliserade fram ett nytt Finland. I denna stora händelsekedja stod Edelfelt trots allt för det gamla och traditionella i politiskt avseende. Edelfelts lojaliteter var riktade åt flera håll, geografiskt och ideologiskt. Än gällde de Paris, än Finland, än det ryska kejsarliga huset, än nationen och det finska folket, än traditioner och ståndsmässighet i Finland och inom den egna familjekretsen. Hans efterlämnade brevsamling förstärker bilden av en konstnär som bearbetade sin egen tids stora frågor, men samtidigt försökte göra sig oberoende av språk och nationaliteter. Det ryska var under många årtionden en av dimensionerna i hans liv.

* * *

Vid ingången av år 1897 var Edelfelt i Helsingfors fortfarande sysselsatt med akvarellerna för det kejsarliga kröningsalbumet. I början av mars reste han till Petersburg. »Jag skall nu först till Petersburg för att ändra knappar, ordnar och storfurstinne-toiletten på den ena af mina kröningsakvareller. Jag hoppas innerligt att kejsarstaden ej skall hålla mig fången längre än två tre dagar. Jag hade så Gudi nog i fjol, hela vintern, af den herrligheten. Vidare hoppas jag att jag ej skall behöfva resa till Warschau för att konterfeja Grefve Schuvaloff, som jag lofvat – men han har ju haft 5 slaganfall hvilket borde göra honom mindre lämplig som modell. Det kan i bästa fall gå så att jag omkring d. 15 är i Paris. Jag vågar knappast tro på en sådan lycka!«¹

Samtidigt höll Edelfelt möjligheten öppen både för fortsatta utställningar och andra engagemang i Petersburg. Frågan om hans kallande till en professur vid Konstakademien hade uppenbarligen diskuterats åtminstone redan 1896, men i november 1897 avböjde Edelfelt förslaget för gott, bl.a. med hänvisning till sina engagemang och utförda uppdrag på annat håll. Han skrev också till Pietro Krohn: »Om söndag är det stor bankett för Zorn i Petersburg och jag tror nästan jag reser dit, så mycket mera som jag ändå skall uppvakta akademins direktör, grefve Tolstoi. Han och Repin ha nämligen åter uppmanat mig att bli professor vid Konstakademien der, lofva mig guld och gröna skogar, två stora atelierer o.s.v.«²

¹ AE till Axel Berndtson 2.3.1897. CAB.

² AE till Pietro Krohn 4.11.1897.

LITTERATUR

Ahrenberg, Jac., *Alb. Edelfelt*. Stockholm, 1902.

Ahrenberg, Jac., *Människor som jag känt. Personliga minnen, utdrag ur bref och anteckningar*. Tredje delen. Helsingfors, 1908.

Ahtola-Moorhouse, Leena (toim.), *Albert Edelfelt 1854–1905. Juhlakirja*. Helsinki, Ateneumin Taidemuseo, 2004 (äv. på engelska: *Albert Edelfelt 1854–1905. Jubilee Book*. Helsinki, Ateneum Art Museum, 2004). – med en omfattande bibliografi och expografi.

Albert Edelfelt ja Vänrikki Stoolin tarinat – Albert Edelfelt och Fänrik Ståls sägner – Albert Edelfelt and the Tales of Ensign Stål. Red. Maritta Pitkänen, Marketta Tamminen. Mänttä & Borgå, 1998.

Anttila, Elina, *Albert Edelfelt & la nouvelle peinture*. Taidehistoriallisia tutkimuksia – Konsthistoriska studier 24. Helsinki, 2001.

Anttila, Elina, »Den finländska Edelfelt och Paris«. *Edelfelt i Paris*. Red. Kirsi Kaisla. Åbo, 2001.
Aspelin-Haapkylä, Eliel, *Muoto- ja muistikuvia II*. Helsinki, 1912.

Catani, Marina, *Pariisi, kevään ja elämän tuoksu: Albert Edelfeltin elämäkerta*. Helsinki, 2004.

Catani, Marina, »Edelfelt i Paris: karriär, livet i ateljén och modellerna«. *Edelfelt i Paris*. Red. Kirsi Kaisla. Åbo, 2001.

Edelfelt, Albert, *Minnesteckningar, uppsatser och konstbref: ur tidningar, tidskrifter och tillfällighetspublikationer*. Helsingfors, 1905.

Edelfelt, Albert, *Ur Albert Edelfelts brev: drottning Blanca och hertig Carl samt några andra tavlor*. Utg. av Berta Edelfelt. Helsingfors, 1917.

Edelfelt, Albert, *Ur Albert Edelfelts brev: resor och intryck*. Utg. av Berta Edelfelt. Helsingfors, 1921.

Edelfelt, Albert, *Ur Albert Edelfelts brev: liv och arbete*. Utg. av Berta Edelfelt. Helsingfors, 1926.

Edelfelt, Albert, *Ur Albert Edelfelts brev: middagshöjd*. Utg. av Berta Edelfelt. Helsingfors, 1928

Edelfelt, Albert, *Ur Albert Edelfelts brev: kring sekelskiftet*. Utg. av Berta Edelfelt. Helsingfors, 1930.

Gutman, Laura, »147, Avenue de Villiers«. *Edelfelt i Paris*. Red. Kirsi Kaisla. Åbo, 2001.

Hintze, Bertel, *Albert Edelfelt, del I: 1854–1888*. Helsingfors, 1942.

Hintze, Bertel, *Albert Edelfelt, del II: 1888–1905*. Helsingfors, 1944.

Hintze, Bertel, *Albert Edelfelt, del III: oljemålningar, pasteller, akvareller, grafiska arbeten m.m: beskrivande förteckning*. Helsingfors, 1944.

- Hintze, Bertel, *Albert Edelfelt*. Helsingfors, 1949.
- Hintze, Bertel, *Albert Edelfelt*. Porvoo, 1953.
- Kallio, Rakel – Sivén, Douglas, *Albert Edelfelt 1854–1905*. Helsinki, 2004.
- Kortelainen, Anna, *Puolivilli puutarha: Albert Edelfeltin Haikko*. Helsinki, 2004.
- Kortelainen, Anna, *Levoton nainen, hysterian kulttuurihistoria*. Helsinki, 2003.
- Kortelainen, Anna, *Albert Edelfeltin fantasmagoria: nainen, »Japani«, tavaratalo*. Helsinki, 2002.
- Kortelainen, Anna, *Virginie!: Albert Edelfeltin rakastajattaren tarina*. Helsinki, 2002.
- Kortelainen, Anna, *Niin kutsuttu sydämeni: Albert Edelfeltin kirjeet äidilleen 1873–1901*. Helsinki, 2001.
- Kortelainen, Anna, »Den farliga parisiskan«. *Edelfelt i Paris*. Red. Kirsi Kaisla. Åbo, 2001.
- Kruskopf, Erik, »'Hvad jag håller af Krohn!' Om Albert Edelfelts vänskap med Pietro Krohn«, *Svenska litteratursällskapet i Finland, Historiska och litteraturhistoriska studier 77*, (2002), s. 211–258.
- Lukkarinen, Ville, *Albert Edelfelt ja Runebergin Vänrikki Stoolin tarinat: Pois mielist' ei se päivä jää – Albert Edelfelt och Runebergs Fänrik Ståls sägner: Ej glöms i tidens tid den dag*. Statens konstmuseums museipublikation. Helsinki – Helsingfors, 1996.
- Lundström, Marie-Sofie, »Den spanska allmosan: Edelfelts espagnolisme i blickfånget«. *Edelfelt i Paris*. Red. Kirsi Kaisla. Åbo, 2001.
- Palin, Tutta, *Oireileva miljömuotokuva: yksityiskohdat sukupuoli- ja säätyhierarkian haastajina*. Helsinki, 2004.
- Söderhjelm, Werner, *Profiler ur finskt kulturliv*. Helsingfors, 1913.
- Tikkanen, J. J., *Albert Edelfelt*. Porvoo, 1906.